

DE HEERLIJKHEID

PERIODIEK VAN HEEMKUNDEKRING
DE HEERLIJKHEID OOSTERHOUT

De Sint Janstraat, ook wel het Kerkepadje genoemd,
omstreeks 1900, met toen nog brede trottoirs (foto: HKO)

DOEL van de HEEMKUNDEKRING

Heemkundekring 'De Heerlijkheid Oosterhout' richt zich op de geschiedenis van Oosterhout en zijn kerkdorpen. Onze activiteiten bestaan uit het verzamelen en archiveren van historisch materiaal in beeld, schrift of audio en die te presenteren door middel van publicaties en het organiseren van lezingen en tentoonstellingen.

LIDMAATSCHAP

Interesse voor de lokale geschiedenis? U bent van harte welkom. De contributie bedraagt € 25,00 per jaar. Voor inwonende gezinsleden is de contributie € 10,00 per jaar. De betaling van het lidmaatschap gaat per bank. Ons rekeningnummer:

NL 71 RABO 0126 346 224 t.n.v. Heemkundekring De Heerlijkheid Oosterhout. Aan- en afmelden van het lidmaatschap graag schriftelijk bij de penningmeester/ledenadministratie. Bij afmelding eindigt het lidmaatschap op 31 december van het lopende jaar.

DIT LEDENBLAD

Per ledenadres wordt één exemplaar van dit blad verzonden. Zowel personen als instellingen kunnen, zonder lidmaatschap, eveneens een abonnement nemen. De kosten voor vier edities bedragen € 20,00 per kalenderjaar.

ERELEDEN

Jan Broeders†, Bertien Rompa†, Cor Huijbent†, Piet van Beek en Martin van Halderen.

BEZOEKADRES

Huis voor Erfgoed, Zandheuvel 51, 4901 HT Oosterhout, telefoon: 0162-856 133. Ingang van het Trefpunt: achterom aan de St. Vincentiusstraat. Open: dinsdags van 9.00-12.00 uur, vrije inloop en toegang tot onze digitale bestanden. Donderdag: van 9.00-12.00 uur vrije inloop met het accent op genealogie. Als u historische bescheiden over Oosterhout en zijn kerkdorpen bezit, dan zouden wij dat graag ter beschikking krijgen om het te archiveren zodat het voor iedereen toegankelijk wordt en bewaard blijft voor ons nageslacht.

HET BESTUUR

Voorzitter - Johan Benneker

Secretaris - Mariëtte van Tilburg

Penningmeester & ledenadministratie:

Fred Willems

Bestuursleden - Simon Burggraaf, Martin van Halderen, Frans Timmermans, Ad van Groesen.

ADVERTEERDERS GEZOCHT...

Zoals elke non-profit instelling is ook onze vereniging volledig afhankelijk van subsidie, donatie, contributie en support van bedrijven en instellingen. Om de kosten van ons ledenblad te dekken zijn we zeer afhankelijk van advertenties. Als u ons werk sympathiek vindt, plaats dan een advertentie. Neem contact op via de volgende e-mail adressen: Secretariaat: info@heemkundeoosterhout.nl of e-mail voorzitter: jhbenneker@ziggo.nl

Advertentie

Colofon

'De Heerlijkheid' is het kwartaalperiodiek van Heemkundekring De Heerlijkheid Oosterhout.

Redactie: Paula Pols, Jan Buiks.

Eindredactie: Ton Kuppens & Johan Benneker

Overname van gehele of gedeeltelijke inhoud van deze uitgave is niet toegestaan zonder schriftelijke toestemming van de Heemkundekring De Heerlijkheid Oosterhout.

Vormgeving: Ton Kuppens

Druk: Total Print, Oosterhout

© 2018 alka Design (Ton Kuppens) Oosterhout

OPTICIENS
vd Heijden

Nieuwstraat 2 - 4901 JH Oosterhout
Telefoon: 0162-453288

Inmiddels ligt het eerste kwartaal van 2019 alweer of bijna achter ons. In februari hebben wij afscheid moeten nemen van ons erelid Cor Huijben. Cor is 96 jaar geworden. Terecht werd hij in BN DeStem de Oosterhoutse stadsfotograaf genoemd. Niet alleen voor onze heemkundekring maar ook voor de stad Oosterhout was en is Cor van onschatbare waarde. Op zijn crematiebijeenkomst heb ik namens onze kring uitgesproken dat de namen van alle aanwezigen vermoedelijk over 96 jaar totaal onbekend zijn geworden, maar dat de naam Cor Huijben dankzij zijn tienduizenden foto's over het Oosterhout van toen en nu nooit vergeten zal zijn.

Ook kunnen we de afgelopen maanden terugkijken op een geslaagde nieuwjaarsbijeenkomst, waarvan u een paar foto's in deze uitgave aantreft. In februari en maart hebben wij twee lezingen georganiseerd: Genealogie, verzorgd door Simon Burggraaf, en In Tijden van Schaarste, door Ad van Groesen. Op 8 april is de derde lezing van dit jaar. Te gast is prof. J. van Oudheusden met de lezing 'Erfgoed van Brabanders. Verleden met toekomst'. Maandag 25 maart was de algemene jaarvergadering. Door het bestuur is Marie Louise van Bijnen voorgesteld als nieuw bestuurslid. Marie Louise is ruim achttien jaar werkzaam geweest bij het gemeentelijk archief van Breda; zij zal na goedkeuring van de vergadering de werkgroep Activiteiten in het bestuur vertegenwoordigen. In

februari hebben wij ook Paula Pols als nieuw lid mogen verwelkomen. Zij heeft als journalist gewerkt bij BN DeStem. Paula gaat de pr voor onze kring verzorgen en wordt redactielid van 'De Heerlijkheid'. Paula heeft in de afgelopen jaren in BN DeStem onder andere de grote artikelen van onze tentoonstellingen verzorgd.

Eind oktober is het 75 jaar geleden dat Oosterhout bevrijd is van de verschrikkingen van de Tweede Wereldoorlog. Heemkundekring De Heerlijkheid Oosterhout heeft het initiatief genomen om dit feit uitgebreid te herdenken. Hiervoor zijn, samen met derden, diverse plannen ontwikkeld. In de foyer van theater De Bussel verzorgen wij van eind oktober tot begin november een uitgebreide expositie over de oorlog en de bevrijding, en op 2 november is er een bevrijdingsconcert in de grote theaterzaal van De Bussel. Heeft u verhalen of beeldmateriaal over de oorlog of bevrijding, laat het ons weten. Wij houden u van het complete programma op de hoogte. Namens het bestuur wens ik u allen een zonnig voorjaar.

Johan Benneker, voorzitter

Agenda 2019

Maandag 25 maart

Maandag 8 april

Dinsdag 7 mei t/m zaterdag 18 mei

Dinsdag 13 aug. t/m dinsdag 24 sept.

Dinsdag 22 oktober t/m zaterdag 6 nov.

Zaterdag 2 november

Zaterdag 2 en zondag 3 november

Dinsdag 10 december t/m dinsdag

7 januari 2020:

Algemene Ledenvergadering, Huis van Erfgoed

Lezing Erfgoed van Brabander, verleden met een toekomst

Expositie Cafés in Oosterhout, in vitrines Theek 5

Expositie Kerkelijk Oosterhout, in vitrines Theek 5

Expositie 75 jaar bevrijding Oosterhout, Foyer De Bussel

Bevrijdingsconcert in grote zaal van de Bussel

75 jaar bevrijding Oosterhout

Expositie Kerst, in vitrines Theek 5

Nieuwjaar ligt alweer bijna 3 maanden achter ons, de winter is op z'n retour, de lente lonkt en ook De Heerlijkheid lonkt naar u. Onze auteurs zijn weer actief geweest zoals u, al doorbladerend, kunt zien. We beginnen met een korte foto impressie van de nieuwjaarsreceptie waar Rinus Kuijpers de foto's voor aanleverde.

Na deze inleiding wil ik graag Paula Pols aan jullie voorstellen. Zij is afkomstig uit de journalistieke wereld en vormt nu, samen met Jan Buiks, de redactie. Hun taak is het samenstellen van de inhoud van dit blad, het nalezen van de inzendingen, redigeren zonder aan de inhoud te sleutelen en de teksten voor technische publicatie - in het opmaakprogramma - geschikt te maken.

Wat mogen we jullie aanbieden? Allereerst een intrigerend verhaal over Oosterhout als militair spionagenest. Jacob Jonker dook in die historie en wist zelfs een merkwaardige foto te achterhalen van de radiodraden aan de St. Janstoren. Een genoeg vergeten stukje geschiedenis, dus lezen.

Dine Akkermans-Dekkers is waarschijnlijk qua leeftijd Oosterhout's oudste dame en dus gingen Ad en Martin op koffiebezoek bij de 106-jarige. Tijdens de samenstelling van dit blad ontvingen we het droeve bericht van haar overlijden (23 februari) en mocht ze de publicatie van haar 'Koffie'-verhaal niet meer meemaken. Christ Buiks is weer op zoek gegaan naar de historische betekenis van stegen, dreven, paden en sporen. Waar komen die benamingen vandaan en waar vinden we ze in Oosterhout?

Frans van Wanrooij presenteert deel 3 van de Historisch belangrijke vondst in Oosterhout: de triptiek die op de zolder van de pastorie ruim 'n eeuw lang lag te verstoffen. Verder een boeiend verhaal van het bezoek van koning Willem III aan Oosterhout en geschiedenis van het Oosterhoutse 'Vaticaan'.

Remy van Haanen. kunstschilder, komt in beeld met zijn werk evenals André Smits als plaatselijk fotograaf.

Veel plezier met deze uitgave.

Ton Kuppens, namens de redactie

Contributie 2019

Het contributiebedrag is ongewijzigd en dus ook voor 2019 als volgt: - per lid € 25,- voor het hele jaar. Voor meerdere leden die op hetzelfde adres wonen (b.v. echtpaar) bedraagt het contributiebedrag slechts € 10,-. In het geval van het voorbeeld wordt de contributie samen dus € 35,-. Voor jongeren tot 18 jaar bedraagt de contributie € 10,- (peildatum 1 januari). Om kosten te besparen worden er geen facturen gestuurd. Dit bericht kunt u als zodanig beschouwen. Wilt u toch een factuur, stuur dan een e-mailbericht naar de penningmeester, bereikbaar op het e-mailadres hkoosterhout.pm@gmail.com U kunt het bedrag overmaken op Rabobank rekeningnummer: NL71 RABO 0126 3462 24 t.n.v. Heemkundekring De Heerlijkheid Oosterhout, o.v.v. "contributie 2019". Alvast hartelijk dank, Fred Willems, penningmeester.

Inhoud

<i>Info over De Heerlijkheid</i>	2
<i>Colofon</i>	2
<i>Van de voorzitter</i>	3
<i>Agenda 2019</i>	3
<i>Redactioneel</i>	4
<i>Inhoud van dit blad</i>	4
<i>Nieuwjaarsreceptie, fotoimpressie</i>	5
<i>Geheimzinnige draden</i>	6
<i>Ere wie ere toekomt</i>	9
<i>Het 'Vaticaan' herleeft</i>	15
<i>Oosterhoutse straatnamen (deel 5)</i>	18
<i>Geschiedenis v/d St. Jansbasiliek</i>	22
<i>De koning komt</i>	24
<i>Historisch belangrijke vondst te Oosterhout (deel 3)</i>	28
<i>Remigius Adrianus (Remy) van Haanen (1812-1894)</i>	32
<i>Op de koffie</i>	34

Dit blad is gedrukt en gebonden door

Total Print

dé drukkerij/repro/printshop van Oosterhout en omstreken. Total Print is uw grafische partner!

www.drukkerijtotalprint.nl

Nieuwjaarsreceptie

OP 8 JANUARI 2019

Foto's: Rinus Kuijpers

Ook dit nieuwe jaar begon met de traditionele Nieuwjaarsreceptie in het Trefpunt en voorzitter Johan Benneker verwelkomde de in groten getale opgekomen leden met een inspirerend welkomstwoord en natuurlijk een nieuwjaarswens.

Drankje, hapje en veel onderlinge begroetingen vulden de avond. Ons lid Rinus Kuijpers legde het allemaal fotografisch vast. Op deze pagina een impressie daarvan.

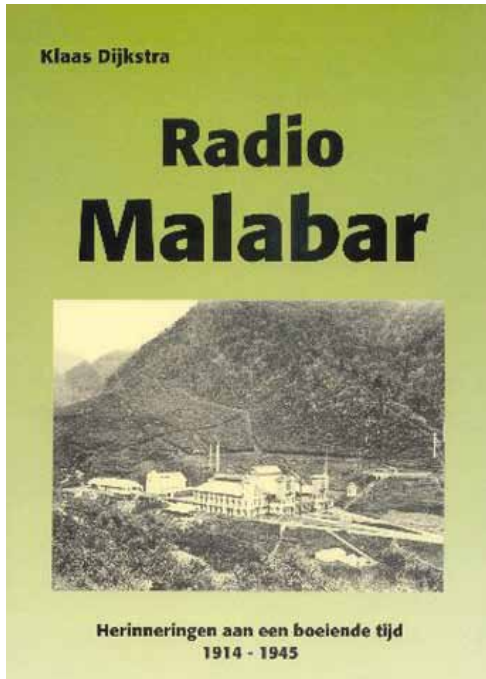
Voorzitter Johan Benneker tijdens zijn welkomsttoespraak

Door Jacob Jonker

Omstreeks 2016 kreeg de Heemkundekring Oosterhout de beschikking over het boek 'Radio Malabar' geschreven door Klaas Dijkstra (1894-1976). Een uitgave van

*Drukkerij/
Uitgeverij
Emaus te
Groenlo.
Dit boek
is, mogelijk
vanwege
het tragisch
overlijden van
ons lid Bert
Rompa, in
het ongereede
geraakt. De
auteur dezes
heeft destijds
nog wel*

aantekeningen gemaakt en getracht om via de uitgever informatie over de auteur te krijgen, maar vergeefs. De uitgever kon ook geen contact meer met hem krijgen. Dijkstra was inmiddels overleden.

In het boek beschrijft Klaas Dijkstra zijn loopbaan. Hij was in de Eerste Wereldoorlog soldaat en werd later een belangrijke radiotechnicus in Indië. Wij volgen Dijkstra op zijn eerste schreden op weg naar zijn kennis op het gebied van radiotechniek, die bij het leger nog in de kinderschoenen stond. Dijkstra wordt als dienstplichtig soldaat ingedeeld bij de 1e compagnie van de telegraafafdeling van de genie in Utrecht. Dat betekende veel oefeningen en discipline in de kazerne.

In juli 1914 gaan de mannen op detachering naar de Zeeuwse kust om daar te oefenen in het seinen met vlaggen van en naar marineschepen die voor de kust lagen. Michiel de Ruijter deed dat ook al, op dezelfde locatie. Dit seinen werd gedaan door leden van de Koninklijke Marine. De soldaten van de telegraafafdeling moesten deze berichten per telefoon doorgeven aan andere instanties. Optische berichtgeving dus, geen radiografische.

Plotseling werd de mobilisatie afgekondigd voor de Eerste Wereldoorlog. Dijkstra werd met enkele andere dienstplichtige militairen ingedeeld bij een afdeling voor draadloze telegrafie. Niemand van de afdeling had ooit een radio-installatie gezien, laat staan ermee gewerkt. Er gingen wel geruchten dat men vroeger bij het leger al eens had gewerkt met twee draagbare zend- en ontvangsinrichtingen, waarbij gebruik zou zijn gemaakt van vlieger- en luchtballonantennes, maar niemand wist er het fijne van. De soldaten van de afdeling kregen alleen een paar lessen op het gebied van de draadloze radio en zo kreeg men toch enig idee van de materie.

Experimenteren in Den Bosch

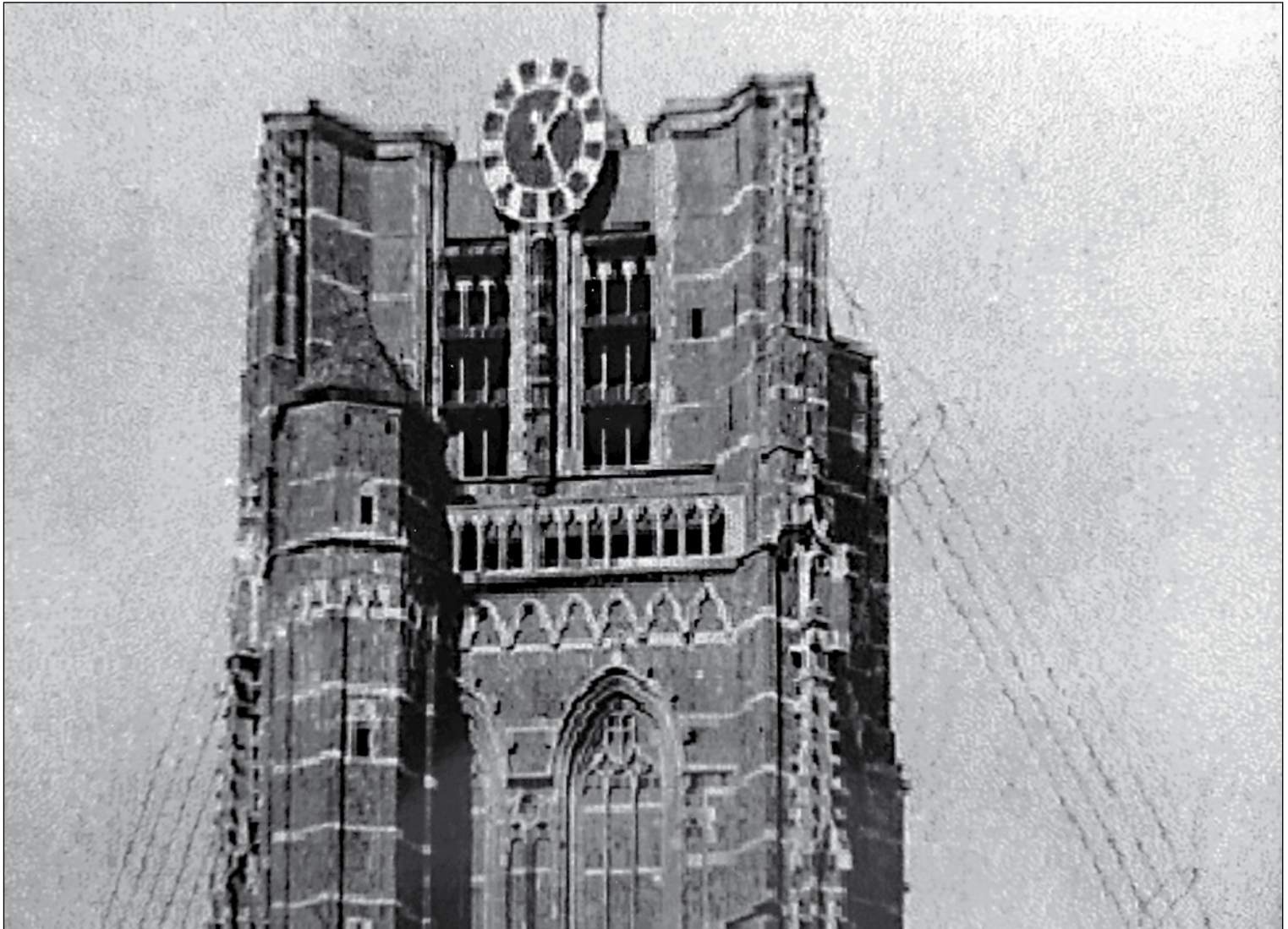
Vervolgens ging een aantal militairen, onder wie Dijkstra, naar Den Bosch waar men zich ging bezighouden met draadloze zend- en ontvangsinrichtingen, die toen nog in een experimenteel stadium waren. Hiervoor waren ook grote antennes vereist. Men bevestigde die aan de toren van de St. Jan in Den Bosch. Het was niet direct een succes te noemen. Het zenden en ontvangen lukte slechts af en toe. Later kreeg men van de Koninklijke Marine apparatuur, die eigenlijk bestemd was voor een oorlogsschip. Dat werkte veel beter. Men kreeg zelfs verbinding met het radiostation Scheveningen-Haven. Het was al een echte zend- en ontvangsinrichting. Om deze apparatuur op te starten waren bij de groep militairen die zich met de experimenten bezighielden, aanvankelijk twee technici van de marine ingedeeld, een sergeant en een korporaal, die al ervaring met de apparatuur hadden. Later voegde zich ook nog een 'burger' bij de marinetechnici: de heer Kniphorst, directeur van de monteursschool van de marine en een expert op radiogebied. Reeds in 1901 had hij proeven genomen met het overbrengen van radioberichten en van mei 1903 tot 1904 was hij belast met de eerste proefnemingen op dit gebied bij de vloot. Die leidden in december 1904 tot de oprichting van de Dienst der Draadloze Telegrafie der Marine.

Antennes aan de toren van de St. Jan.

Heel lang zou het verblijf in 's-Hertogenbosch niet duren. Na een tijdje werd het hoofdkwartier dan het veldleger overgeplaatst naar Oosterhout en

▶ de afdeling draadloze telegrafie verhuisde mee. Ook hier werd de antenne aan de toren van de St. Jan opgehangen. In de onmiddellijke omgeving van de kerk was een fabriek, waar de accu's geladen konden worden. Mogelijk was dit de margari- nefabriek van Verschure, tegenover de St. Jan.

elektrische leiding aangelegd van de fabriek naar het tuinhuisje (dat in de jaren '80 van de vorige eeuw in de Floraliatuin aan de Europaweg is geplaatst en daar is gerestaureerd). Deze nieuwe situatie was een grote verbetering, want toen was het mogelijk de accu's op het station zelf op te

De toren had een plat dak. Van binnenuit was toen gemakkelijk op het platform te komen, zodat ruimschoots de gelegenheid bestond om de antenne te bevestigen. Het ophangen ging dan ook heel wat gemakkelijker en sneller dan in Den Bosch. De zender en de ontvanger werden ondergebracht in een tuinhuisje naast een villa aan de achterkant van de kerk. Zeer waarschijnlijk was dit de inmiddels afgebroken 'villa Van Beek' zoals die destijds in de volksmond heette.

Hoewel de fabriek waar de accu's konden worden opgeladen, dichtbij lag, gaf het transport daarheen toch problemen. De accu's begonnen slijtage te vertonen. Toen het er dan ook op leek dat het hoofdkwartier voorlopig in Oosterhout zou blijven, werd er door de militairen provisorisch een zware

laden, zodat zij niet meer versjouwd hoefden te worden. De telegrafisten ondervonden wel enige hinder van de vrijkomende gassen en zij mochten tijdens het laden niet roken, maar dat moesten zij er maar voor overhebben.

De technische ontwikkelingen van zend- en ontvanginstallaties gingen onder druk van de oorlog met rasse schreden vooruit. De installatie in Oosterhout voldeed op een gegeven ogenblik dan ook niet meer en Dijkstra dacht dat de post snel zou worden opgeheven.

Een nieuw project

Maar in plaats van inkrimping van het personeel, zoals Dijkstra aanvankelijk verwachtte, werd de groep steeds uitgebreider. Vooral met aspirant- ▶

▶ telegrafisten. Ook waren er een paar sergeanten bij en zelfs een tweede luitenant, die tevens op de hoogte bleken te zijn van de radiotechniek. De legerleiding was van plan om een speciale ontvangafdeling op te richten, voor het uitluisteren

hij nogal geheimzinnig. Later bleek dat dit te maken had met het opsporen van die verboden zendstations. Oosterhout was nu een centrum van contraspionage op het gebied van radioverkeer geworden. Over de resultaten van de opsporings-

*Militairen van de draadloze telegrafie voor hun bureau, hoek Leijsenhoek en Leeuwenstraat.
(Foto HKO, fotobewerking: deze en de St Jan toren: Olga Roukema.)*

van radioberichten en het eventueel opsporen van verboden zenders en ontvangers, in feite buitenlandse spionnen die berichten naar hun thuisbasis stuurden. Kort hierop kreeg de groep van Kniphorst, die inmiddels militair was geworden in de rang van kapitein, de opdracht voor het bouwen van een paar ontvangtoestellen. Een daarvan werd opgesteld in een woning aan de Markt tegenover de kerk. Waar zou dit geweest kunnen zijn? Een andere ontvanginrichting werd opgesteld in het klooster Catharinadal. Voor het ophangen van de antennes werd ook hier weer gebruikgemaakt van torens. En zo kreeg de Oosterhoutse kerktoren twee antennes in plaats van een. De opgevangen berichten werden naar Den Haag gezonden. Kniphorst was vaak op reis. Over die reizen deed

acties is nooit wat bekend geworden. Het archief van de Militaire inlichtingendienst uit de Eerste Wereldoorlog is vermoedelijk in 1940 bij de inval van Duitsland vernietigd door eigen personeel. Gelukkig hebben wij de foto's nog.

Afsluitend

Niemand in Oosterhout heeft ooit geweten van deze geheimzinnige antennes. Van alle foto's die er in de loop der tijden van de toren van de St. Jan zijn gemaakt, was er slechts een waarop vaag de antennes zichtbaar zijn. Niemand was dat ooit opgevallen. Ook in de annalen van het klooster Catharinadal staat geen woord over de antennes aan een klooster of kerktoren.

André Smits, Oosterhouts oorlogsfotograaf

Ere wie Ere toekomt...

Tekst & foto's: Jos van Alphen (1932-2015)

Onderstaande foto zal u misschien bekend voorkomen. Dat komt omdat deze opname niet alleen in binnenlandse maar ook in buitenlandse oorlogsliteratuur veelvuldig werd gebruikt om te laten zien hoe de verslagen Duitse bezetters het veld ruimden.

Vergane glorie. Enkele uren voor de bevrijding Copyright

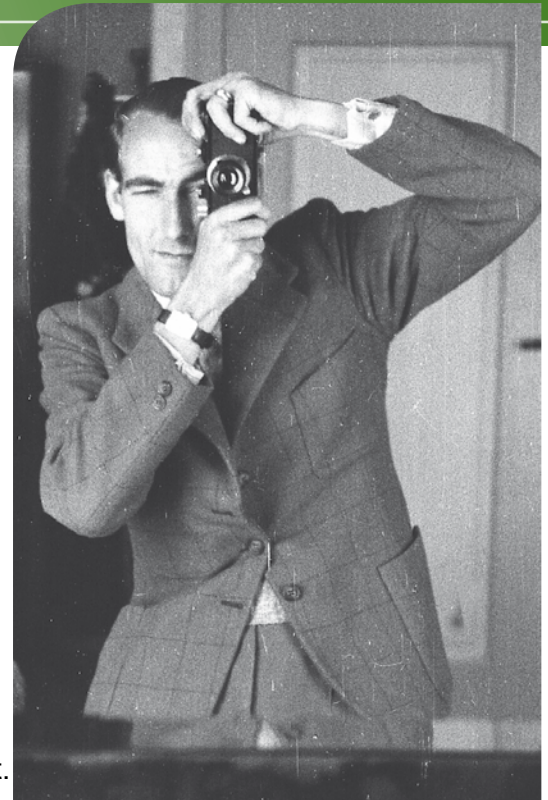
Deze foto is afkomstig uit een reeks van twaalf stuks die in een mapje in twee verschillende formaten (6x9 cm en 13x18 cm) kort na de bevrijding in Oosterhout door boekhandel Vermijs werden verkocht. Uit het onderschrift is niet op te maken waar en door wie de foto werd gemaakt. De ondertitel luidt: 'Vergane glorie. Enkele uren voor de bevrijding'. De maker van deze unieke foto was André Smits. Hij heeft zijn naam en de plaats waar hij woonde er waarschijnlijk niet onder gezet, omdat in Oosterhout iedereen hem toch wel kende. Smits heeft er blijkbaar niet aan gedacht dat de foto nationaal en zelfs internationaal gepubliceerd zou worden. Dus zie je deze en andere foto's van dezelfde fotograaf dikwijls zonder dat ook maar iemand zijn naam kent. Daarom zet ik me al jaren in om postuum meer bekendheid te geven aan de maker van deze schitterende foto's namelijk de Oosterhoutse amateur-fotograaf André Smits.

Andreas Jacobus Johannes (André) Smits... werd op 15 november 1916 te Oosterhout geboren als zoon van een 'suikerbakker', zoals men dat in Oosterhout zo plastisch zei. Zijn grootvader bouwde een snoepwinkel uit tot een redelijk grote snoepfabriek. Hun producten waren bekend onder

de naam 'SMITILI', een samentrekking van de namen van grootvader Smits en grootmoeder Van Gils. De vader van André Smits zette het bedrijf voort. André zou hem opvolgen. Daarom ging hij eerst naar de Ruwenberg in St. Michielsgestel om een

handelsopleiding te volgen. Om zijn vakkennis te vergroten stuurde vader Smits zijn zoon al voor de oorlog naar Engeland om daar te leren hoe men 'drups' moest maken. Daarom sprak André goed Engels. Dit gegeven komt later in dit verhaal nog terug. Tijdens de oorlog maakte het bedrijf moeilijke tijden door. Na de bevrijding werd de zaak weer opgestart, maar al snel kwam er buitenlandse concurrentie en werd het bedrijf overgenomen. De productie in Oosterhout werd gestaakt. Overigens gebeurde hetzelfde met bijna alle andere Oosterhoutse snoepfabrieken. Met de fotograaf liep het ook in de persoonlijke sfeer tragisch af. Het valt buiten het bestek van dit artikel om daar verder op in te gaan, maar ik volsta met te vermelden dat André Smits op 26 april 1968 na een langdurige ziekte in Breda overleed, waarna hij op 1 mei in Oosterhout werd begraven.

Hoewel hij naar buiten toe overkwam als een aimabele joyeuze man, bleek dat maar schijn. Dat komt ook tot uiting in de tekst op zijn bidprentje waarop staat: 'Na een langdurig lijden is hij van ons heengegaan en hiermede kwam een einde aan een aards bestaan dat omweven was met veel verdriet dat ook aan hen, die hem omringden, niet werd bespaard.' Daarna gebeurden er zaken die tot op heden niet te verklaren zijn. Al zijn fotoma-

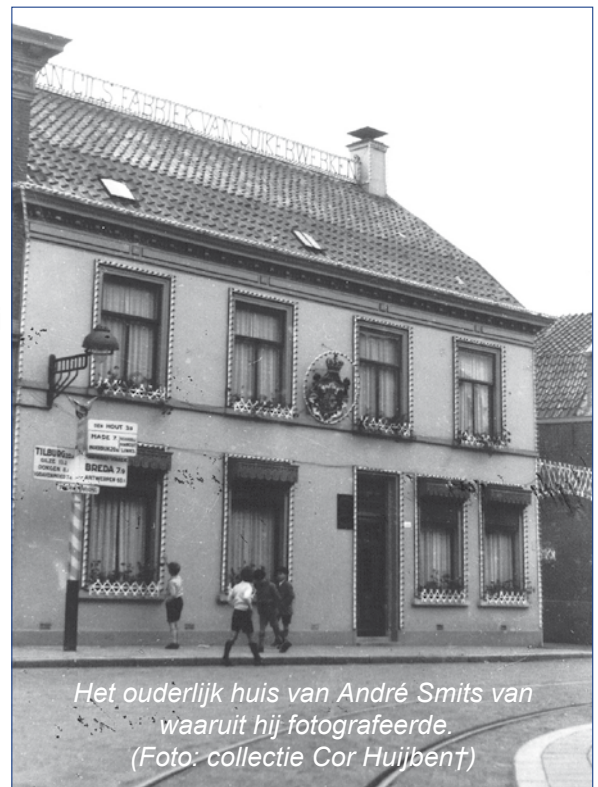

Zelfportret van de fotograaf

teriaal inclusief camera's en negatieven verdwenen in het niets. Jarenlang heb ik intensief gespeurd om iets boven water te krijgen en daar ben ik uiteindelijk dankzij veel geluk in geslaagd. De verblijfplaats van een groot aantal negatieven, waarvan er inmiddels vierhonderd door mij zijn geïnventariseerd, is bekend. Er is echter op andere adressen ook nog materiaal aanwezig. De negatieven die ik heb mogen inventariseren, bestrijken de periode van 1942 tot 1948. Smits fotografeerde alledaagse onderwerpen, vrienden en vooral vriendinnen, maar ook levensgevaarlijke onderwerpen die met de Duitse bezetting te maken hadden. Hij zette bijvoorbeeld alle Oosterhoutse bruggen lang voor de bevrijding op de foto. Ze werden daarna door de Duitsers prompt opgeblazen, waarop hij opnieuw uitrukte om een foto te maken. Tijdens de bevrijding van Oosterhout maakte hij een groot aantal foto's, te beginnen met de Engelse scoutcar van kapitein Jack Storey die als eerste bevrijder in de Arendstraat verscheen. Kortom, de fotografische verdiensten van André Smits zijn indrukwekkend, omdat hij een roerige periode uit de Oosterhoutse geschiedenis vastlegde. Helaas heeft de fotograaf bij twaalf van zijn beste foto's niet eens zijn eigen naam vermeld. Iedereen in Oosterhout kende hem toch! Gezien de geweldige kwaliteit van de opnamen is het wellicht van belang aandacht te besteden aan de technische kant van het werk van Smits. Hij maakte niet alleen haarscherpe, verhalende foto's met veel oog voor compositie, maar hij werkte ze ook zelf af. Als camera gebruikte hij een Leica met een Elmar objectief met brandpunt 5 cm en lichtsterkte 1 : 3,5. Uit de negatieven heb ik soms de indruk dat hij zelfs twee camera's had, maar daar ben ik niet zeker van. Alle negatieven die ik tot heden gezien heb, waren gemaakt op Agfa Isopan kleinbeeldfilm. De vraag rijst natuurlijk meteen hoe Smits aan het einde van de oorlog, tijdens de bevrijding en meteen daarna over zoveel fotomateriaal kon beschikken? Welnu, het was oorlog en als je maar een ruilobject had, was er van alles aanwezig. Dat ruilmateriaal zou uit snoep en suiker uit de fabriek van zijn vader bestaan hebben. Dat verhaal doet tenminste in Oosterhout de ronde. André Smits vergrootte zelf al zijn negatieven. Achter op elke vergroting staat steeds een stempel met de gegevens van zijn camera en dan met potlood ingevuld het negatiefmateriaal en de datum van de opname. Onderaan de stempel staat zijn naam. Aan de voorkant van de vergroting is rechtsonder soms met een sjabloontje een tekstje mee belicht: *'Leica Opname André Smits'*. Hierbij

kom ik weer terug op een merkwaardige controverse. Hij zette dus op elke vergroting op de voor- en achterkant zijn naam, maar op de serie die werd uitgegeven, zien we alleen maar een onderschrift; zijn naam ontbreekt.

De twaalf reproducties die u hierna aantreft, zijn door de overbuurman van Smits, reprobedrijf J.M. van Helvert, destijds vanaf glasnegatieven in twee formaten als contactdruk gemaakt. Uiteraard heb ik daar Van Helvert over benaderd, maar bij het sluiten van het bedrijf is helaas alles in de container gegaan, ook de glasnegatieven van heel veel prentbriefkaarten van Nederlandse steden en dorpen. Tot besluit van het levensverhaal van de fotograaf nog enkele foto's die het leven van André Smits illustreren. Onderstaande foto is met zijn eigen camera gemaakt van het *Detachment Civil Affairs* dat in Oosterhout was gestationeerd. Smits

*Het ouderlijk huis van André Smits van waaruit hij fotografeerde.
(Foto: collectie Cor Huijben†)*

staat uiterst rechts met een leren jasje aan. Deze dienst nam op het moment van de bevrijding het

geheel ontregelde burgerbestuur op zich en André Smits meldde zich bij de Engelsen aan als vrijwilliger/tolk. Zijn kennis van de Engelse taal kwam hem goed van pas.

Deze Engelse dienst hield kantoor in de Arendstraat. De Engelsen regelden de voedselvoorziening, de drinkwatervoorziening, glas, enz. Alles wat er moest gebeuren om het dagelijks leven weer op gang te brengen, moest eerst door Civil Affairs goedgekeurd worden.

De Polen die in Oosterhout gelegerd waren, hielden zich daar helemaal niet mee bezig. Ook de veiligheid werd door Civil Affairs gecontroleerd.

Niemand mocht de plaats verlaten. Als er toch vanwege bijzondere omstandigheden een reis nodig was, moest eerst in de Arendstraat een reispas worden gehaald. Die werd alleen verstrekt als de noodzaak was aangetoond, en daarbij was André Smits als tolk natuurlijk een belangrijke schakel. Op de foto is duidelijk te zien dat Civil Affairs was bemand door een allegaartje aan manschappen: oudere officieren, meest leraren, maar ook militairen die voor frontdienst waren afgekeurd. Omdat ze niet direct bij de bevrijding waren betrokken, zijn ze helemaal in de vergetelheid geraakt, hoewel ze voor de bevolking goed werk hebben gedaan.

Oorlogsfoto's uit de collectie van André Smits

Beide foto's, hierna volgend, zijn op 3 september 1944 genomen vanuit het huis van Smits. De Duitsers rijden gepakt en gezakt de Kerkstraat in richting Markt. Door misleidende berichtgeving

van Radio Oranje sloegen de Duitsers massaal op de vlucht. Deze vlucht ging de geschiedenis in als 'Dolle Dinsdag', maar deze foto is al op maandag genomen. Toen de golf van onrust inmiddels het hele land door ging was het dinsdag. Op die dag is onderstaande foto genomen. U ziet de chaotische

Verwarde terugtocht der Duitsers - 3 Sept. 1944 Copyright

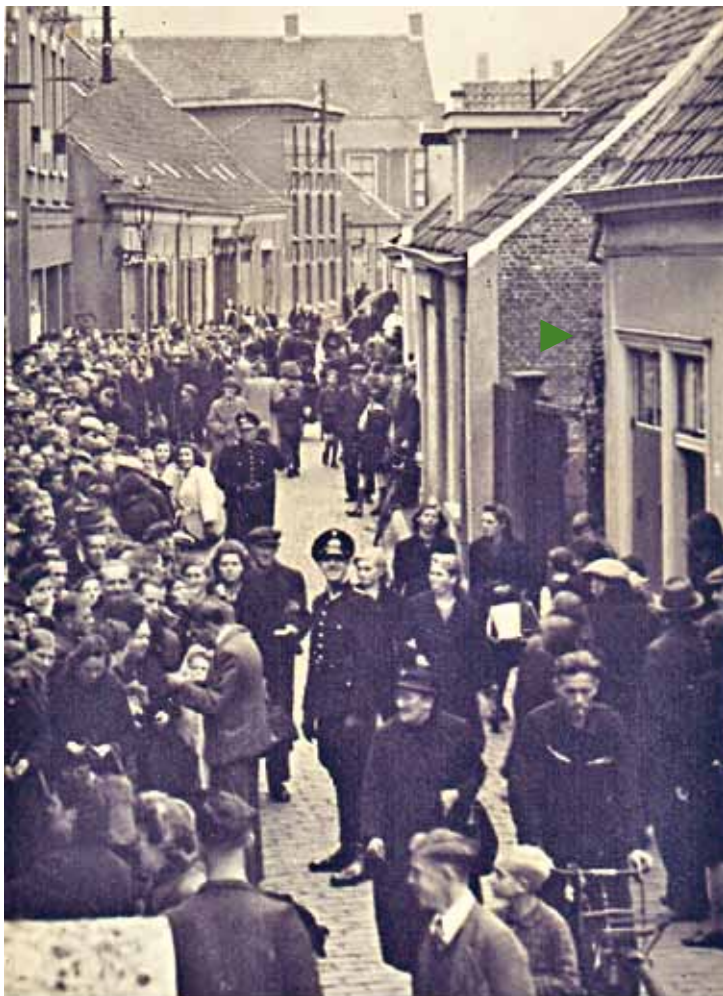
De terugtocht der Duitsers - 4 Sept. 1944 Copyright

Duitsers vluchten vanuit België — 3 Sept. 1944

terugtocht van de Duitsers. Onder de foto staat: 'De terugtocht der Duitsers, 4 Sept. 1944'. Met deze drie foto's is bewezen dat Dolle Dinsdag in Brabant al op maandag begon! Eigenlijk nog iets eerder, want in de nacht van zondag op maandag wordt in verschillende dagboeken al een plotselinge Duitse verkeersstroom in noordelijk richting vermeld. André Smits zag dat ook en pakte onmiddellijk zijn fototoestel. We kijken de Kerkstraat in. Aan de schaduwen te zien is het laat in de middag. De hoofdstroom van het Duitse verkeer trekt door de Kerkstraat naar het noorden om over de brug van Keizersveer te ontsnappen. Er rijdt van alles mee

in de colonne, zelfs een soort schaftkeet. Dat is ook te zien op een andere foto uit dezelfde serie. Niet alle verkeer gaat naar het noorden, want een lichtgekleurde Mercedes vrachtwagen probeert nog de andere kant uit te rijden. De bakker heeft echter zijn bakfiets, misschien wel opzettelijk, wat ongelukkig geparkeerd. Mannen durfden zich niet buiten te vertonen en u ziet op de foto dan ook alleen maar kinderen en een nonnetje lopen. Het straatbeeld in het huidige Oosterhout is nogal veranderd. Voor degene die de plaats van de foto wil gaan bekijken, is het van belang te weten dat het Mariabeeld aan de rechterkant van de foto nog steeds op die plaats aanwezig is.

Vleesch door noodslachting verkrijgbaar — 7 Oct. 1944

‘Vleesch door noodslachting verkrijgbaar. – 7 Oct. 1944’. Hoewel de Duitsers op Dolle Dinsdag hals-over-kop verdwenen, waren er enkele dagen later al weer geregelde Duitse troepen in Oosterhout aanwezig. Het werd steeds moeilijker om aan voedsel te komen, maar bij een bombardement op de Oude Haven (nu kruispunt Effentweg-Vaartweg) werden ook enkele koeien geraakt. Slager Nico van Herp in de Sint Janstraat mocht de koeien slachten en verkopen. Lange rijen mensen verza-

melden zich nadat de omroeper in Oosterhout bel-
lend was rondgegaan: “Heden vlees te verkrijgen
uit een noodslachting!”

Deze foto is gemaakt op 10 oktober 1944. De opname is door hem heimelijk gemaakt vanaf de begane grond van zijn ouderlijk huis, op de hoek

Ronselen en razzia's in October 1944

van de inmiddels verdwenen Kleine Braak (gesloopt) en de Arendstraat. Daar staat nu C&A. Smits keek dus de Kerkstraat in. Centraal op de foto staat de Oosterhouter Van Geel die zijn papieren moet tonen. Links kijken de broertjes Stuultjens toe en rechts vooraan staat het blonde meisje Joo-
sen met rechts naast haar Sjel Jansen uit de Koe-
straat. De Duitsers voerden een identificatieplicht in en iedereen moest een ‘persoonsbewijs’ bij zich hebben. Later kwam daar ook nog een ‘Ausweis’ bij. Mensen die geen Ausweis hadden, liepen de kans zomaar opgepakt te worden om voor de Duitsers hand- en spandiensten te verlenen. Gelukkig waren die papieren in orde en mocht Van Geel doorlopen, zoals ooggetuigen later verklaarden. Op de witte gevel zien we op hoofdhoogte tamelijk vaag nog iets merkwaardigs. Het is een pijl met daarboven de naam ‘Sponek’. Dit is daar op 12 mei 1940 door de Duitsers met oranje verf opgeschilderd. Sponek was commandant van het Duitse luchtlandingsleger en deze pijl wijst naar Moerdijk, omdat daar alle versterkingen zo snel mogelijk naartoe moesten. Smits heeft het er wel moeilijk mee gehad. Hij wilde beslist het woord Sponek op de foto hebben, maar op de originele

vergroting is het nauwelijks te lezen. De afstand tot het onderwerp was redelijk groot en aangezien hij een lens gebruikte met een brandpunt van 5 cm werd het negatief maar voor een kwart gevuld. De foto is dan ook een uitvergroting waardoor de scherpste wat is teruggelopen. Links is te zien hoe men uit voorzorg de ramen al blindeerde met zogenaamde Oosterhoutse bouwplaten. Deze platen werden aan de Keiweg, vlak bij een beroemde 'dikke' boom, door de 'Oosterhoutse Bouwplaten Fabriek' gemaakt van geperst riet. Foto onder: Deze rustende Duitse soldaten werden op 18 oktober 1944 door Smits gefotografeerd

Foto linksonder: 19 oktober 1944. **Een groep geallieerde krijgsgevangenen** marcheert de Kerkstraat in. Gezien de vorm van de helm zijn het overwegend Canadezen maar dat is niet zeker. De geallieerde militairen hebben alle onderscheidings-tekenen van hun uniform afgehaald. U ziet ook dat links op de foto verschillende figuren naar boven kijken. Geallieerde jagers waren heer en meester in de lucht en ze schoten op alles wat bewoog.

19 oktober 1944. Deze kudde koeien wordt de Kerkstraat in gedreven richting Markt. De Duitsers zagen aankomen dat ze eendaags toch het veld

Door het terugtrekken vermoeide Duitsers rusten - Oct. 1944

op de Heuvel. Na de verovering van Alphen, begin oktober 1944, viel het front stil tot 27 oktober. Waar ze naartoe gaan of vandaan komen is niet bekend. Wel is duidelijk te zien dat het om geregelde troepen gaat. Ze hebben allemaal de spullen bij zich zoals dat hoort, zoals helm, geweer en gasmasker.

Copyrig

moesten ruimen in het zuiden van Nederland, en ze begonnen met de georganiseerde roof van goederen en vee. In de dorpen kamden ze de boerderijen en polders uit; alle koeien en paarden werden in beslag genomen. Omdat men dit wel verwachtte, waren veel dieren al eerder verborgen, zelfs op zolders. Ook burgers hadden voor een bevriende boer ergens een koe verstopt in hun schuurtje of ander gebouwtje. Tot overmaat van ramp werden stevige boerenzonen gedwongen hun eigen koeien mee af te voeren naar Oudewater. Vanwege de geallieerde jagers was dit een gevaarlijk karwei. De meesten van hen wisten echter tijdens de wandeling naar het noorden nog voor de brug van Keizersveer te ontsnappen.

Zij zijn trotsch op hun vangst! Oct. 1944

Copy

De Duitse soldaten trekken zich in noordelijke richting terug achter de Mark-Dintellinie. Omdat de brug bij Keizersveer al opgeblazen was, reden ze langs de Arendstraat, de Rulstraat en de Koningsdijk naar het Markkanaal om daar nog over een smal klapbrug-

getje over de Marksluis te kunnen ontsnappen. Dat ging zo door tot de eerste Engelse tanks aan het Zwaai gat verschenen. Toen pas bliezen de Duitsers onder de ogen van de Engelse bevrijders het klapbruggetje op. De schutsluis zelf was al eerder met dynamiet grondig vernield.

Nadat door niet aflatende geallieerde bombardementen de benzineaanvoer stilviel, kon het transport ongehinderd doorgaan. Sneuvelden er paarden, dan werden er bij boeren nieuwe viervoeters gevorderd. Iedereen in Oosterhout zat vanwege de naderende bevrijding al in de schuilkamer, maar niet André Smits. Hij moest vastleggen wat er buiten gebeurde.

30 oktober 1944. Het is zover. De eerste bevrijders komen vanuit de Arendstraat aanrijden en stoppen voor de deur van de burens van Smits. De Daimler Dingo scoutcar wordt bemand door twee Engelsen, maar dat blijkt achteraf toch niet zo te

zijn. Links zit Captain Jack Storey van het verkenningregiment van de 7e Britse Pantserdivisie, de 'Woestijnratten'. Ze hadden daarom ook een

rode rat als logo. De jongeman op de scoutcar is de Nederlandse Jan Michels. Hij was vanuit Oss als vrijwillige tolk met de Engelse bevrijders meegenomen. Hij kreeg onmiddellijk een uniform om te voorkomen dat de Duitser hem als 'partizaan' zouden beschouwen als hij krijgsgevangen zou raken. Op de voorgrond staat de vader van de fotograaf, Piet Smits. De jongeman met de hoed op heet Van Gils.

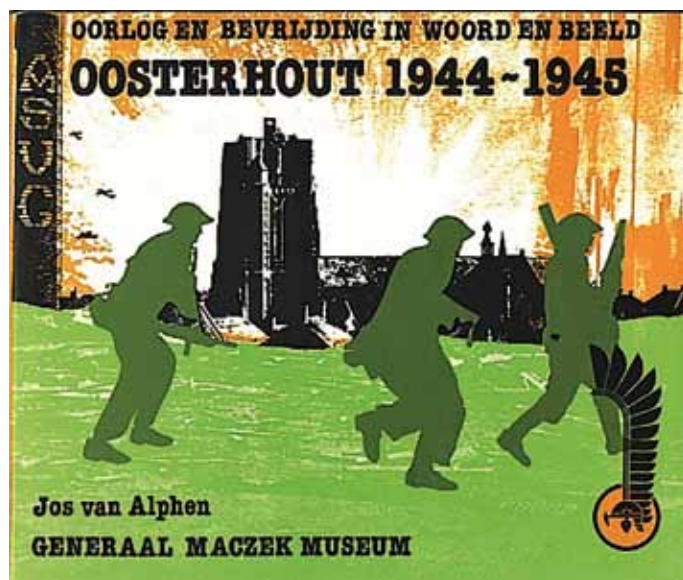
Volgende foto: Even later komt er zwaarder materiaal in zicht: een Stuart Honey tank. Ook van het verkenningregiment. Op de tank zit R. Langenberg als gids. De Engelsen worden begroet door meester Meulendijks, de man met het grijze haar, en een van de gezusters Bezems zwaait met de Engelse vlag. De plaats waar de foto is genomen, is nauwelijks meer te herkennen. Toch zijn er twee kleine aanknopingspunten. Tussen de hoofden van de twee Engelse militairen is een zogenaamd penantje te zien. Een stukje sierstucwerk dat links en rechts van de gevel is aangebracht en dat alle verbouwingen heeft overleefd.

Tot slot

Omdat André Smits zijn foto's niet gemaakt heeft om op de plank te laten liggen, heb ik 1985 in een boek de geschiedenis van de bevrijding van Oosterhout beschreven onder de titel 'OOSTERHOUT 1944 – 1945'. (onderstaande foto) In het boek is een groot aantal foto's van Smits gebruikt.

Juli 2005
Jos van Alphen †

(Noot van de redactie: Het artikel is omwille van de plaatsruimte enigszins ingekort).

Een samenwerking tussen Heemkundekring De Heerlijkheid Oosterhout en Brabants Museum Oud-Oosterhout, met dank aan Johan van Beek.

Wie het Vaticaan wil bezoeken, moet naar Rome. Dat was in het begin van de vorige eeuw wel anders voor de inwoners van Oosterhout. Die hadden hun eigen Vaticaan. Tot circa 1960; toen is het Oosterhoutse Vaticaan verdwenen. Jacob Jonker van heemkundekring De Heerlijkheid Oosterhout vond het jammer dat er helemaal geen foto's te vinden zijn van dit markante stukje Oosterhout. Hij vroeg Johan van Beek, voormalig bewoner van het Vaticaan, er een schilderij van te maken. Het werd een houten maquette.

Men kwam op het idee om een blijvende maquette te bouwen voor het miniaturespark van Brabants Museum Oud-Oosterhout. De hele winter van 2018-2019 bouwde Johan aan 'zijn' Vaticaan, met hulp van vrijwilligers van het museum onder leiding van Wil Botermans. Vanaf de opening van het museum op 7 april a.s. kan men in Oosterhout weer naar het Vaticaan. Dankzij de informatie die Johan heeft opgetekend en dankzij zijn miniaturbouw gaan het beeld en de geschiedenis van het Vaticaan niet verloren.

Het Vaticaan grensde aan de zuidoostzijde aan de Schapendries, toen een steegje dat van de Klappeijstraat naar de Keiweg liep. Het oorspronkelijke steegje (nu verdwenen) lag bijna pal tegenover de ook inmiddels gedeeltelijk verdwenen Koestraat. Aan de zuidoostzijde van het steegje stond het E.K. huis (nu het Surplus-gebouw, op de maquette het witte gebouw), dan kwam de Schapendries en daarnaast lag Het Vaticaan. Aan het eind van de Schapendries kwam je bij de St. Janschool, een L-vormig gebouw aan een pleintje, dat aansloot aan de Keiweg.

Johans kinderjaren

Johan is geboren in 1949 en woonde er alleen tijdens zijn kinderjaren, maar hij kan er smakelijk over vertellen. Hierna volgt een verslag van zijn herinneringen aan Het Vaticaan. De toegang naar Het Vaticaan liep door het gangetje langs Klappeijstraat 22, waar nu restaurant By Pascal is. Het

Vaticaan bestond uit een stuk open grond waarop een aantal huizen en enkele schuren stonden. De zuidkant grensde aan de huidige Mathildastraat. Aan de achterzijde liep de grond door tot aan de huidige winkel van Albert Heijn. Dat was de tuin van Villa Mathilda.

Hoe kwam het Vaticaan aan die naam?

Het Vaticaan dankte zijn naam aan Toon de Jong, die ooit als bakker begon op het adres Klappeijstraat 36. Zijn vader Dries was de bouwer en eigenaar van de pandjes. De bouw dateert van omstreeks 1890. Toon de Jong had de gewoonte om elke dag een pintje te pakken bij Piet Schoenmakers van café De Beurs. Vaste stamgasten hadden hun eigen glas en een groot glas noemde men een 'paus'. Als Toon lang moest wachten, dan riep hij: "*Gif munne paus eens aan!*" Zijn bijnaam is daar geboren. Toon werd 'De Paus' en een paus woont natuurlijk in het Vaticaan.

De bewoners

Bakker Snelders woonde en deed zaken op nummer 22. Kapper Snelders woonde er ook. Zijn huis grensde aan het Meesterstraatje (vermoedelijk de Schapendries). Bij kapper Snelders heeft ook nog een tijdlang de familie Baten ingewoond. Op nummer 24 woonde eerst Pieta de Kroon en later Wout Smits met Crisje, zijn vrouw (achternaam onbekend). Een dochter van Wout Smits woonde achter op het terrein in een autobus, met haar man Crist Willemen.

Op nummer 26 woonde eerst Cees van Beek en daarna Janus van Beek, gehuwd met Jaan van der Velden en hun drie kinderen Deo, Lia en Johan (de bouwer van de maquette). Op nummer 28 woonde Wout Smits. Die verhuisde later naar nummer 24. Op nummer 28 woonde daarna Jan Gorisse met zijn echtgenote Rie van der Heijden. Nummer 30 was de woning van Gerrit van Mook met 'Zwarte Lien'. Nummer 32 was van de familie Aarts-Valk. Op nummer 34 woonde Co Roelen, getrouwd met Cor Bakx, alias 'Cor den Adder'.

Elk huisje had een eigen schuurtje met een plee. De huur was 1,25 tot 2 gulden per week. De familie Reijntjes (taxiëbedrijf, stalling, en autoverhuur) was sinds 1944 eigenaar van de gronden en de

panden. Vanaf 1957 sloopte Reijntjes de voorpui van een huisje eruit, zodra iemand dat huisje verliet. Hij maakte dan van het pand een garage. Die bracht vervolgens 30 gulden per maand huur op. Toen Cees van Beek nummer 26 verliet voor een nieuwe woning op de Voorheide, betrok Janus van Beek dit huisje nog diezelfde nacht. Zo voorkwam hij dat ook dit huis in een garage zou veranderen. Janus van Beek begon er een handel in metaal-

schietboom stond daar ook. Het was maar goed dat de geur van versgebakken broodjes uit de bakkerij van Snelders 's morgens de stank uit de plee verdreef. Johan van Beek en zijn broer Deo bewaren hele goede herinneringen aan de tijd in Het Vaticaan. Ze beschikten er over een groot speelterrein en de plek bood ruimte genoeg om allerlei streken uit te halen. Regelmatig klommen ze over de hoge muur om de leegstaande villa Mathilda en

De maquette van het 'Vaticaan'. Gesitueerd aan de Klappeijstraat. Links (het witte gebouw) het voormalige E.K. Huis, nu Surplus en daarnaast het kleine steegje, de Schapendries, dat uitkomt op de Keiweg. Dit steegje is verdwenen. Daar ligt nu de brede Mathildastraat.

waren, toen zijn baan in de bouw ophield. Op het open terrein zette hij een stuk grond af. Tegen de eigenaar zei hij dat hij daar een groentetuin ging aanleggen, maar in werkelijkheid werd het de opslag van zijn metaalhandel. Toen Reijntjes een keer over de schutting keek en het ijzer zag, zei hij tegen Van Beek: "De kolen groeien al goed Janus!" Hij maakte er verder geen woorden aan vuil. De buurman Nico Dado heeft menigmaal doodsangsten uitgestaan als Janus met zijn vrachtwagen vol oud ijzer door de smalle poort reed op enkele centimeters van de zijgevel van zijn huisje op nummer 36. Aan de linkerkant van het terrein stond een grote loods, aan de Klappeijstraat 40. Die deed dienst voor de sigarenfabriek 'De Postduif' van Paapen, die een winkel had op de Markt in Oosterhout. Later nam J.B. Joris het pand in gebruik als opslag voor meubelen. Bij de familie Snelders genoot de schietvereniging Pro Patria onderdak. De

de bijbehorende tuin te bezoeken. De bewoners van Het Vaticaan werden door vele bewoners van de Klappeijstraat met de nek aangekeken. Ze behoorden tot de sociaal zwakkeren. Johan kreeg op zijn eerste schooldag op de R.K. lagere school Sint Jan, inmiddels verplaatst van de Schapendries naar de Donkerstraat, een plaatsje op de voorste bank. Toen zijn onderwijzeres begreep dat hij uit Het Vaticaan kwam, zette zij Johan meteen achterin de klas. Aan hem en aan andere lotgenoten uit dit woongebied werd nooit iets gevraagd. Zij telden niet mee.

Omstreeks de jaren '60 is Het Vaticaan gesloopt om plaats te maken voor nieuwbouw aan de Mathildastraat. Het unieke woongebiedje dreigde helemaal uit beeld te raken. Gelukkig heeft Johan al zijn krachten gegeven aan de bouw van Het Vaticaan in miniatuur. De panden zijn door hem

► vakkundig en zo waarheidsgetrouw mogelijk nagebouwd, schaal 1 op 20. Johan is (nog) geen vrijwilliger bij Brabants Museum Oud-Oosterhout, maar hij heeft daar tijdens de afgelopen wintermaanden in de werkplaats helemaal zijn draai gevonden. Dankzij Johan blijft Het Vaticaan, weliswaar in miniatuur, te bezoeken. En wie weet blijft Johan ook voor het museum als miniatuurbouwer behouden. Villa Mathilda zou een mooi volgend project voor hem kunnen zijn. Op het YouTube-kanaal van Rinus Kuijpers staat een leuk filmpje over Het Vaticaan.

van. Jacob Jonker benaderde daarom Johan van Beek, oud-bewoner van de wijk en een niet onverdienstelijk kunstschilder met het verzoek om een schilderij te maken van het vroegere Vaticaan. Johan besloot echter een nauwgezette maquette van de wijk te bouwen, wat veel succes oogstte. Na afloop van de tentoonstelling werd de maquette in het archief van de heemkundekring opgeslagen. Het archief werd echter steeds voller en de teloorgang van de maquette dreigde. Jacob Jonker zocht dus naar wegen om de maquette blijvend te bewaren. Hij kwam in contact met Wil Botermans

De maquette van het 'Vaticaan' in aanbouw

Op zondag 7 april presenteren bestuur en vrijwilligers van Museum Oud-Oosterhout samen met heemkundekring De Heerlijkheid Oosterhout Het Vaticaan in miniatuur aan U.

Op de dag van de seizoensopening van het museum verricht Jacob Jonker van de heemkundekring de openingshandeling, waarna Johan van Beek over zijn belevenissen in Het Vaticaan zal vertellen. Iedereen is van harte welkom op 7 april. De opening begint om 13.00 uur. Het adres is Bredaseweg 129 in Oosterhout. Parkeren is gratis en het museum is rolstoelvriendelijk. Wij zijn Johan veel dank verschuldigd voor zijn werk aan het behoud van een uniek woongebied.

Herinnering aan het Vaticaan

Door Jacob Jonker

In 2014 organiseerde de projectgroep van de heemkundekring, die zich bezighield met het schrijven van een boek over de Klappeijstraat, een tentoonstelling in La Cantina over de Klappeijstraat. Doel was een feestelijke omlijsting van de aanbidding van het eerste exemplaar van het boek aan de (voormalige) burgemeester Huisman. Van de kleine volkswijk 'Het Vaticaan', die vroeger grensde aan de Klappeijstraat maar inmiddels is verdwenen, is echter geen enkele herinnering bewaard gebleven. Er zijn zelfs geen foto's

van het museum Oud-Oosterhout en die wilde de maquette graag hebben. Er was echter één probleem. De maquette voldeed niet aan de in het museum geldende schaal. Johan van Beek bood vervolgens aan een nieuwe maquette te maken in de maatvoering van het museum. Wil Botermans, Johan van Beek en Jacob Jonker verenigden zich vervolgens in een petit comité om het geheel te realiseren. De maquette is inmiddels geplaatst.

Op 7 april 2019 om 13.00 uur zullen Jacob Jonker en Johan van Beek het zomerseizoen van het museum Oud-Oosterhout openen door de onthulling van de nieuwe maquette.

Een mooie gelegenheid om dit fraaie werk van Johan van Beek, dat met medewerkers van het museum tot stand is gekomen, te aanschouwen.

Door Christ Buiks

In deze aflevering iets over de kleinere wegen, namelijk de stegen, dreven, paden en sporen. In Oosterhout kende men in het verleden ongeveer 80 stegen, tegenover zo'n 30 dreven, 36 paden en slechts 13 sporen.

De meeste stegen, dreven, sporen en paden lagen op het platteland. **Sporen** kwamen vrijwel alleen op Den Hout voor.

Steeg hangt samen met stijgen, hetgeen dus op een oplopende weg zou wijzen. Maar als men van de andere kant kwam was dat natuurlijk een dalende weg. Dat er in het vlakke Oosterhout nog zo veel stegen zijn is verwonderlijk. Steeg wordt echter ook wel omschreven als: 'smalle weg, synoniem met voetpad', dan wel: 'nauw straatje in een stad'.

Voor **Spoor** vinden we de betekenis 'door iemands gang of herhaalde gangen gebaande weg, gevolgde weg'.

Aan **Dreef** kent men de betekenis toe van 'brede landweg of niet-openbare weg door bouw- of weiland'. Ook wel: 'weg met bomen'. Dreef hangt samen met drijven; het is dus eigenlijk een 'drijfweg' waarlangs vee naar de graasgronden gestouwd werd. De stegen en dreven waren niet zo breed als een heerstraat, die ruim 11 meter breed moest zijn. Paden en sporen waren nog smaller. Een voetpad moest volgens de voorschriften slechts 4 voet breed zijn; dat is 1,10 m. Mogelijk was een dreef in principe 24 voet breed, ruim 6,5 meter.

Hierna de oudste vermeldingen in Oosterhout en in de Nederlandse taal:

Oosterhoutse voorbeelden

-Steeg:

Houtsche steghe, Vreschelsche steghe, Langhe steghe

-Dreef: de Cloostersdreve, Leijsen,

-Spoor: het Spoirke, Den Hout

-Pad: den Kerapat, Vrachelen

In Oosterhout

1422

1696

1580

1415

in Nederland

1210 / 1240

1288

1100

1240

In 1422 worden al diverse stegen genoemd, alle op Den Hout /Vrachelen. Paden zijn er blijkbaar al heel vroeg. Dreef komt in Oosterhout en in het Nederlands qua chronologie op de laatste plaats.

De Paden

In het kort eerst iets over de Oosterhoutse paden. Het Akkerpad op Den Hout en in Oosterhout liep over of naar de dorpsakker, een complex bouwlanden van tientallen of, zoals op Den Hout, zelfs honderden hectaren.

De Bergsepad op Den Hout is genoemd naar de bestemming: Geertruidenberg. Dit pad liep van Breda in noordelijke richting door de Vuchtpolder en dan verder over Den Hout, Steelhoven naar Den Berg. In 1444 wordt dit pad aangeduid als 'den voetpad die men gaet tusschen Breda en den Berghe'.

Het Binnenpad en het Bospadje lagen ook op Den Hout; beide bevonden zich ten westen van de Heuvel aldaar.

De Braaksepad lag in Middelwijk, bij het gebied de Braak.

De Bredasevoetpad lag ongeveer waar nu de Oude Bredasebaan loopt.

De Doelenpad lag uiteraard bij de Doelen, ten oosten van de Heuvel in Middelwijk.

De Eindsepad op Den Hout bestaat nog steeds; het is de naar het westen lopende weg vanaf de Houtse Heuvel.

De Eksterpad is naast Blikstraat de oude benaming voor de Warandelaan. De Heksenpad, een naam die alleen in de tweede helft van de 19e eeuw voorkomt, lag tussen Vrachelen en Middelwijk. Woonde daar een 'heks'? Heks kan ook een familienaam zijn, zoals bijvoorbeeld in 1637 in Princenhage, waar ene Anthonis Adriaen Hecx genoemd wordt.

De verklaring van Hippelpad op Den Hout is

problematisch. Deze naam is niet uniek, maar wordt in diverse Brabantse dorpen geattesteerd, onder andere in Gilze, Sprundel en Moergestel. Ook in de vorm Huppelpad.

Huppelen betekent volgens het oude dialectwoordenboek van het Bredaas 'horten, haperen'. Zou het dan een pad zijn geweest over geploegde akkers, waar het lopen bemoeilijkt werd door de ongelijke bodem? Of moeten we gewoon denken aan

een pad waarover de jeugd naar school huppelde? e Hoge Pad lag in Middelwijk; het was de oude naam voor de Kanonnierstraat. De Hoofsepapad was een voetpad naar het kasteel van Strijen, in 1480 genoemd 'die voetpat daermen te Hoefwaert gaet', dus waarmee men naar het hof (lees 'kasteel') ging. Kerkpaden waren er volop: ze liepen van de gehuchten naar de kerk op de Markt. Sommige werden genoemd naar het gehucht waar ze begonnen, zoals in 1700: den kerckpat van Teraelst. Het Kneuterpadje was een straatje tussen de Hoofseweg en de Havenweg, waar vogeltjesvangers vaak kneuters buitmaakten.

De Houtse Koeweidepad liep naar het gebied de Koeweiden ten noorden van de Houtse Heuvel. Het Kroelepadje op Den Hout liep ten oosten van de Heuvel, van zuid naar noord. Dit zal genoemd zijn naar ene familie Kroel. In 1675 komt Adam Janssen Croul in de archieven voor. Hij werd wegens het stelen van een zak boekweitmeel en het afsnijden

van takken voor het maken van bezems voor zes jaar verbannen uit Oosterhout, nadat hij eerst een half uur aan de kaak had vastgestaan met twee bezems in zijn handen en een roede boven zijn hoofd. In de volksmond wordt het Kroelepadje verklaard als

plaats waar jongelui wat gingen flikflooiën. De Leisenpad liep natuurlijk van het gehucht Leijzen naar het centrum. De Middenpad wordt al zeer vroeg vermeld (1422); dit pad liep van de Zandheuvel naar het centrum. De Soeffelsepad lag in de Molenpolder, ongeveer in het verlengde van de Pannenhuisstraat. Waarschijnlijk genoemd naar een familie Soffers. De Teraalstsepapad, al in 1444 genoemd, liep naar het gehucht Teraalst. De Vaartpad was een weggetje naar de Oosterhoutse Vaart uit de richting van de Prins Frederikstraat.

De Sporen

Dan de sporen. Deze komen, zoals gezegd, vooral voor op Den Hout. Wat daar de verklaring voor is, weten we niet. Alleen het Dorstse spoor lag elders,

namelijk ergens bij de halve galg, aan het einde van de Tilburgsebaan. Het Eindspoor liep naar het Eind van den Hout. Het Hemelsspoor is te zoeken bij het gebied de Hemeltjes, ter plaatse van de huidige put van Caron, bij het Houtse Meer. Het Herspoor wordt in de bronnen slechts eenmaal vermeld, in 1691. Zou het een wisselvorm zijn met Herstraat? Her staat voor leger, dus een straat waarlangs een leger werd getransporteerd. Dan moet het toch een redelijk brede weg geweest zijn, en dat zijn sporen eigenlijk niet.

Het Molenspoor komt ook maar eenmaal voor, in 1874. Deze liep naar de Houtse Molen.

Het Ruiterspoor liep van het Pannenhuis (huidige Houtse Meer) naar Den Hout. Mogelijk was het oorspronkelijk een pad dat gebruikt werd door ruiters, bereden soldaten in de 80-jarige oorlog. Het Spoor van Teraalst lag op de Houtse Akker. Het Terheijdensspoor was de weg van Oosterhout naar Terheijden; dit spoor liep ongeveer evenwijdig aan

het huidige Markkanaal, net ten noorden ervan.

Dan is er nog het Wagenspoor, ook op Den Hout, dat ook slechts eenmalig vermeld wordt, in 1659.

Dreven

Dreven kwamen, net als sporen, vooral op het platteland voor. Uitzondering is de Kloosterdreef, langs de Blauwe Kamer (Sint-Catharinadal).

De Bersdreef was bekend op het landgoed Oosterheide, deze is genoemd naar de bersjacht, een bepaalde manier van jagen, waarbij het wild wordt beslopen.

De Beukendreef bij de Slotbossetoren zal beplant zijn geweest met beukenbomen, een soort die verder in Oosterhout eeuwenlang zeldzaam was.

De Bosakkerdreef lag ook bij de Slotbossetoren, ten zuiden ervan, terwijl de Eindelingsdreef aan de noordkant lag. De Dreef van Berselaar, later kortweg de Dreef genoemd, is de huidige Willem van Duivenvoordestraat, een zijstraat van de Statendamweg. Berselaar was de naam van een slotje, waarover in de literatuur het minst geschreven is van alle Oosterhoutse slotjes. Het was waarschijnlijk wel het oudste slotje.

Het café van Verwijmeren aan het Ruiterspoor ten zuiden van Den Hout. Het Ruiterspoor komt voor het eerst in 1638 in de archieven voor.

De Lange Dreef lag op Seters, maar niet op de plaats van de prachtige laan die tegenwoordig de Lange Dreef wordt genoemd. Deze laan heette vroeger de Nieuwe Baan van Breda op Dongen, maar in de volksmond was het de Baan van Luuk Mast, die aan het einde ervan woonde. De originele Lange Dreef stond loodrecht op de Baan van Luuk Mast en liep tussen de Ketenbaan

*De Muldersteeg liep van de Hoofseweg oostwaarts door de landerijen en dan met een grote bocht naar de Veerseweg. Thans ligt daar nog een klein gedeelte van de oude steeg. De naam verwijst vrijwel zeker naar de 19e-eeuwse molen aan de Veerseweg; het is dus geen echt oude benaming. De weg rechtsonder op de foto is mogelijk de Donkerstraat.
(Foto: HKO)*

en De Baan van Luuk Mast. De Nieuwe Dreef (of Vredesdreef), voor het eerst genoemd in het jaar 1900, liep van de Tilburgsebaan naar de Eikdijk. (Is dit de Baan van Piet Lips?) Deze dreef lag op het landgoed Oosterheide, evenals de Oude Dreef, die begon bij de Bredaseweg. Verder was hier nog de Dwarsdreef, de Einddreef, de Kruisdreef, de Loopgravendreef en de Grensdreef. Ook de Huisdreef (die naar het huis liep) en de Stropersdreef moeten hier gesitueerd worden. Een Kastanjedreef lag in Dorst bij de Moerputten, ten noorden van de Spoorlijn. De tamme kastanjes hier zijn door de eigenaars van de aanliggende percelen enkele jaren geleden gekapt. De Kerkenweidedreef lag in de Polder tussen de Vaartpad en de Bovenste Weg. De Klatersedreef was een in zuidelijke richting lopende zijstraat van de Effentweg: deze is waarschijnlijk genoemd naar de klaterpopulieren, de espen, die hier groeiden. Bij het Slotbos lag ook nog het Moorddreefje; de vermelding is eenmalig en dateert uit 1886. Was hier ooit een moord gepleegd? Daar is niets van bekend. De Rodedreef aldaar is waarschijnlijk gelijk te stellen met de Rodebeukendreef. De rode beuk is rond 1750 als mutant ontstaan uit de gewone beuk. Deze mutant is voor het eerst gevonden in het Thüringerwoud. Rode beuken zijn mogelijk iets sterker dan gewone beuken. De Toegeplante dreef in de Polder werd ooit dicht beplant met heesters. De Torendreef, ook in de Polder, was een zichtdreef op de toren van Oosterhout.

Stegen

Steegnamen komen in Oosterhout erg veel voor: Oosterhout is de plaats van de stegen. Wat kan hiervan de oorzaak zijn? Was de grond al vroeg in gebruik genomen en konden er alleen smalle wegen overblijven om zo weinig mogelijk vruchtbare grond te verspelen? De vorm sticht voor steeg, met toegevoegde t, die in Oosterhout zeer gebruikelijk is, kwam ook in Helmond voor. Maar ook wel in an-

dere dorpen van de Baronie. Steeg komt in Oosterhout geregeld voor als 'stede'; deze vorm kan ontstaan zijn uit steechde. Onder Nuenen kende men ook steeke als dialectische vorm voor steegje, en eveneens in de omgeving van Oisterwijk was deze vorm bekend.

Stegen zijn ook voornamelijk op het platteland te vinden; een uitzondering is bijvoorbeeld de Pruimboomsteeg, een nauw straatje tussen de Klappeijstraat en de Kloosterstraat, genoemd naar ene familie Pruimboom. Stegen zijn dus erg talrijk in Oosterhout; het element komt er tientallen malen voor. Daarom kunnen we een indeling in groepen maken.

Naar personen zijn genoemd: de Bijsterveldsesteeg op de Heikant en de Blankertssteeg op Oosteind.

De Neel Damensteeg lag op Vrachelen, terwijl de Dongenaarssteeg op Oosteind gesitueerd moet worden.

Hein Hermanssteeg lag in Middelwijk; deze steeg wordt al in 1435 vermeld.

De Keiakkersteeg zal genoemd zijn naar de akker van de familie Key.

De Kokssteeg kwam zowel voor op Vrachelen als op Oosteind. De Coppensteeg is genoemd naar een persoon Kop of een familie Koppen.

De Melissensteeg op Vrachelen is ook van zeer oude datum. Er is al een vermelding uit 1435: Peter Henrick Melissoens steghe, dat is dus de steeg van Peter Henrick, zoon van Melis.

De Mannekenssteeg op Den Hout wordt in 1641

aangeduid als Jan Mennekensteeg. Cornelis Metsers was de naamgever van de Metserssteeg in het Goor op Vrachelen. Maar daar was ook een Mariken Metserssteeg! Verder was Oelbert Janssen de naamgever van de Oelberts- of Oeltjessteeg. De Papesteeg kan genoemd zijn naar de paap, de parochiepriester. De Pluimsteeg, een zijstraat van de Goorstraat, is genoemd naar ene familie Pluim; in 1561 komt bijvoorbeeld Adriana Adriaen Wouter Pluym voor. De Proostensteeg, bij de Achterstraat op Den Hout, is genoemd naar het gebied de Proosten en indirect dus naar de proost van St. Catharinadal, het klooster dat hier veel grond bezat. Swerensteeg op Den Hout is genoemd naar Adriaan Sweren. De Wulpsteeg op Den Hout zal naar een familie Van der Wulp heten. Naar gebieden of gehuchten zijn genoemd: De Bankensteeg op Teraalst. Hier lag

De Van Duivenvoordestraat heette voorheen de Dreef van Bersselaar, kortweg ook 'De Dreef'. In een akte uit 1742 is de eerste tot nu toe bekende vermelding gevonden en deze luidt: de Dreeve van Betselaarsslotjen. De foto is genomen vanaf de kant van de Havenweg. De boerderij op de achtergrond links (afgebroken in 1968) was van de familie Stadhouders en zou ongeveer op de plaats van het slotje staan. (Foto: Harrie Tielemans, HKO)

een gebied de Banken, waar turfbanken afgegraven werden. De Bliksteeg heette naar blikken, dat zijn uitgeveende vennen.

De Boedingsesteeg op Den Hout werd genoemd naar de Boedingen, een naam die weer afgeleid is van Boedonk. De Braaksteeg in Middelwijk lag bij het gebied de Braak. Dit woord Braak duidt niet op braakliggende grond, maar op breken, dat is

ploegen ofwel ontginnen. De Braak was dus een terrein met ontgonnen gronden (dat grensde oorspronkelijk aan de heide).

De Broeksteeg in Dorst leidde naar het Broek, een moerassig gebied aldaar. Bundersteeg komt tweemaal voor. Eén Bundersteeg ligt ten noorden van de Koningsdijk, ongeveer waar nu de Kanaalstraat loopt. Een andere ligt op Oosteind. Bunder is de naam van een oppervlak grond van 1,29 hectare, en ook de naam voor woeste grond. Maar aan de Bundersteeg in Middelwijk lag vroeg ontgonnen grond. Werd de Bundersteeg dan mogelijk genoemd naar de aanliggende percelen die opmerkelijk vaak een bunder groot waren?

De Effentsteeg draagt haar naam naar de Effent, een gebied aldaar. Deze naam is mogelijk een collectief bij 'effetaxus'. Deze boom was na de middeleeuwen nauwelijks meer bekend. Wegens de giftigheid voor dieren is deze boom, die een zeer hoge leeftijd kan bereiken, misschien bestreden. Maar het hout ervan was bijzonder sterk en taai. Naast Effentsteeg waren er ook nog de Brede, Grote en Kleine Effentsteeg.

De gebiedsnaam Elshout ligt ten grondslag aan de Elshoutsesteeg, niet ver van de Slotbossetoren. Een hout is een hoog opgaand bos, hier dus met volwassen elzen.

De Goorsteeg op Vrachelen lag bij het gebied het Goor, zoals de Griendsteeg op Oosteind bij de Griend.

De Heisteeg op Seters liep naar de daar volop aanwezige heide. De Houtsesteeg dankt haar naam uiteraard aan Den Hout. Deze steeg liep van de Achterstraat in oostelijke richting.

De Lijksteeg zal een weg zijn geweest, waarlangs de overledenen naar de kerk vervoerd werden.

De Moersteeg op Den Hout lag bij een moergebied, een streek waar turf gewonnen werd.

De Negenmorgensteeg op Steelhoven is zo genoemd wegens zijn ligging bij de Negen Morgen. Morgen of mergen is een oppervlaktemaat van wisselende grootte, tussen 0,83 en 1 hectare.

De Ruitsteeg, ook wel Roetsteeg genoemd, op Den Hout is genoemd naar een ruit, een toponiem dat waarschijnlijk staat voor 'rode plaats waar bos gerooid is'.

De Olifantensteeg is een recent gevormde naam voor een weggetje op Oosteind. Genoemd naar iemand met een bijnaam Olifant? De Stouwsteeg werd gebruikt voor het stouwen van vee naar een weiland en de Watersteeg voerde naar het water de Donge. Winkel in Winkelsteeg betekent hoek.

Geschiedenis St. Jansbasiliek

Beknopt overzicht vanaf
het jaar 1000

Door Jan Broederst† (juli 2005)

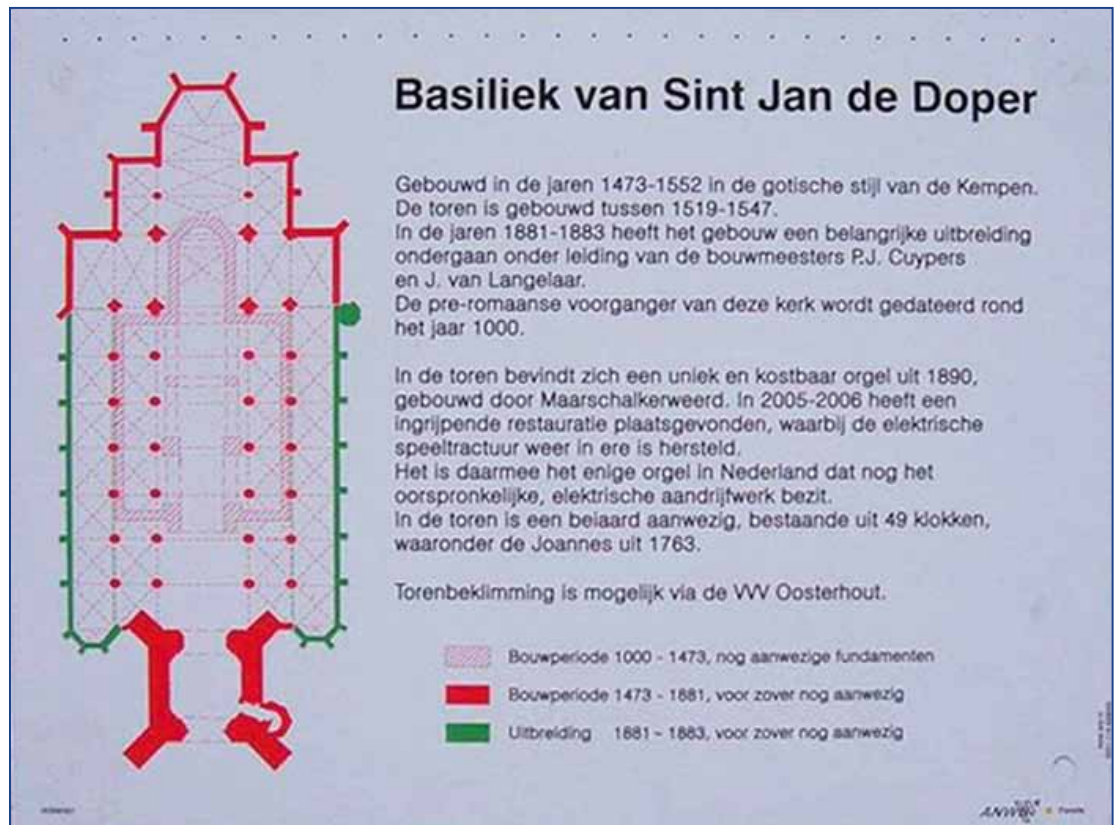
De Sint Jansbasiliek is niet de eerste kerk op die plek in Oosterhout. Onder de vloer van het huidige gebouw zijn in de jaren zeventig van de vorige eeuw volumineuze resten van de fundamenten van een vroegere kerk ontdekt.

Daarmee werd een eeuwenoude vraag beantwoord: waar gingen de Oosterhouters ter kerke vóór het tegenwoordige gebouw werd gesticht? Want het was wel duidelijk dat dit gebouw hooguit uit de late middeleeuwen kon dateren. Uit de materialen waaruit de fundamenten opgetrokken waren en uit het grondplan viel op te maken dat de vroegere kerk rond het jaar 1000 gebouwd moet zijn. In oorkonden is van een parochie Oosterhout sprake in 1277. Tot 1312 was de zielzorg hier in handen van de geestelijke ridderorde der Tempeliers, die eerst na 1100 in deze contreien werkzaam was. In 1312 gingen de rechten en plichten na de opheffing van de tempelorde over op de Johannieten. Over het oude gebouw is nog bekend uit het testament van Willem, heer van Oosterhout, en zijn vrouw, dat er kort voor 1394 een kapel aangebouwd is aan de noord-oostzijde van het toenmalige priesterkoor.

De huidige kerk was, zo blijkt uit de gemeentelijke archieven, al in aanbouw in 1473. Het priesterkoor en het dwarspand moeten kort voor 1500 klaar zijn geweest. Met de bouw van de toren werd begonnen in 1519. Vanaf het dwarspand is het schip van de kerk naar de nog losstaande toren toe gebouwd. Rond het midden van de zestiende eeuw kwam de aansluiting tot stand. Het afbouwen van de toren is vanwege de benarde tijden, kort

voor de Tachtigjarige Oorlog, gestaakt. Tijdens het beleg van Breda in 1625 werd de kerk door Staatse troepen in brand gestoken om Spaansgezinde verspieters van de toren te verdrijven. De kerk brandde geheel uit, maar werd in de periode 1627-1638 weer hersteld.

Ten gevolge van de Vrede van Munster namen de protestanten het gebouw in 1648 in gebruik. De katholieken moesten toen hun toevlucht nemen tot afgelegen schuren om de eredienst uit te oefenen. Pas in 1809 kwam aan deze situatie een eind. Koning Lodewijk Napoleon wees de kerk weer toe aan de katholieken, die deze op grond van hun

grote meerderheid al in 1798 hadden moeten krijgen. In de jaren 1817-1821 werd het interieur met veel gebruik van stucwerk in classicistische stijl opgefleurd. Uwendig verrees een ombouw rond het hoofdkoor met daarin een sacristie, een doopkapel en een berguimte. De ramen werden over de volle hoogte dichtgemetseld. Een restauratie was rond 1880 dringend nodig en door het groeiende aantal parochianen was een flinke uitbreiding wenselijk. Architect P.J. Cuypers werd in de arm

genomen. Deze nam geen halve maatregelen. De hele santekraam rond het koor werd gesloopt en de ramen werden in ere hersteld. De muren van de zijbeuken werden doorgebroken en aan weerszijden werd een tweede beuk toegevoegd. Om voldoende licht te krijgen, waren hoge ramen vereist en daartoe moest gebruikgemaakt worden van steekkappen in plaats van de vroegere lessenaarsdaken. Al het stucwerk verdween uit het interieur, dat in een oud-Franse gotische stijl werd gebracht met onder meer tegelwerk in vele kleuren.

Aan de zuidoostzijde verrees een gigantische sacristie en voor de ingang aan de Markt-zijde een gotisch tochtportaal met een beeld van St. Jan de Doper.

Het Bätz-orgel uit 1756 voldeed niet meer en in 1890 bouwde Maarschalkerweerd uit Utrecht een majestueus nieuw instrument, aanvankelijk met een elektrische toetsstructuur, maar later met een pneumatische speeltechniek. Deze pneumatiek was rond 1965 tot op de draad versleten. Het orgel zweeg vanaf dat jaar. Het is thans (2005) in restauratie en eerlang zal het, in zijn oorspronkelijke staat teruggebracht, de organist in staat stellen ons weer te laten genieten van de rijke klanken. Kerk en toren zijn in de twintigste eeuw meermalen gerestaureerd. De meest ingrijpende restauraties werden uitgevoerd in de jaren zestig en zeventig van de vorige eeuw. De zijaltaren, de preekstoel en het tegelwerk van Cuijpers verdwenen uit het interieur. Aan de buitenzijde vielen de sacristie, het tochtportaal en twee zijkapellen aan de oostkant van het dwarspand ten prooi aan de slopershamer; naar de opvattingen van die tijd zeker verantwoord, maar toch... een adequate sacristie wordt sindsdien node gemist. Na de restauraties uit het laatste decennium, met name van de kap, kan het gebouw, sinds 1977 een basilica minor, er weer een lange tijd tegen.

Uit het Nieuwsblad voor het Kanton Oosterhout van donderdag 31 juli 1890:

“De Parochianen van Oosterhout mochten Dinsdag, onder eene plechtige solemneele H. Mis, de tonen van het lang verwachte nieuwe orgel hooren. Na de plechtige wijding door den HoogEerw. Heer G. de Nijs, Deken, klonk voor het eerst het geluid van het schoone instrument, bespeeld door de begaafde hand van den zoo gunstig bekenden Amsterdamschen Organist, den heer Jos A. Verheijen, plechtstatig door het Kerkgebouw. Het

zangkoor voerde zeer verdienstelijk de 1e Missa van G.A. Heynze uit, waarbij de heer Jos Verheijen welwillend de orgelpartij vervulde en de heer B. Mutsaers van Tilburg, eveneens welwillend zijne medewerking verleende en met veel aplomb de tenorsolo's zong. De heeren F.O. en J.F., leden van het zangkoor, zongen zeer verdienstelijk respectievelijk de bas en 2e tenor-solo's. Na de H. Mis waren wij in de gelegenheid het orgel in zijne volle kracht te kunnen bewonderen. De heer Jos A. Verheijen gaf eenige compositiën van groote

meesters ten beste en kon daardoor de uitstekende eigenschappen van het reusachtige instrument tot haar volle recht doen komen. Hoe liefelijk zacht zweefden de tonen van de Viola di Gamba, in vereeniging met de Voix Céleste en gedragen door de open Subbas door het ruime kerkgebouw, om plaats te maken voor krachtige fortissimo's, waarin de metalen 16 voets bazuin haar machtig geluid deed gelden. Hoe aangenaam klonken de verschillende fluitregisters en terwijl dan de violoncel met haar rond en zangerig geluid, opgewekt door de kunstenaarshand van den heer Verheijen, uit de diepte opwelde, kon men zich verbeelden een symfonie orkest te hooren spelen. De heer Jos A. Verheijen heeft getoond het meesterschap op den koning der instrumenten te bezitten, een woord van lof en dankbaarheid zij hem dan ook hartelijk toegebracht, niet iederen dag toch is men in de gelegenheid om een dergelijk, alom in den lande ten gunstigste bekend, orgel-virtuoos te kunnen hooren. Niet minder komt een woord van waardeering toe aan de firma H. Maarschalkerweerd & Zoon te Utrecht, voor het door haar vervaardigde kunstgewrocht.”

(Tekstbron orgel: http://www.brabantorgel.nl/Oosterhout-StJanbasiliiek_frameset.html)

De koning komt...

Het bezoek van koning Willem III
aan Oosterhout van
9-15 september 1870

Door Jacob Jonker

Op 7 en 8 september 1870 kreeg de burgemeester van Oosterhout, J.P. van Beugen, een aantal telegrammen van de adjudant des Konings en van diens stafcourier. De strekking daarvan was dat de koning (koning Willem III) op 9 september 1870 om 12.00 uur zou arriveren in Oosterhout en daar vier dagen zou verblijven. Er werd verzocht om in het beste logement van de gemeente, met een goede tafel en goede wijnen, twee appartementen voor Z.M. en zes appartementen voor zijn adjudanten te reserveren. Ook moesten er kamers voor de bedienden zijn.

Om dit allemaal in goede banen te leiden, werd alvast een kamerdienaar van Z.M., de heer Kneiffer, naar Oosterhout gezonden. Verder werd verzocht om stalling voor vijftien officierspaarden, waarvan één lastig paard apart moest kunnen staan. Verder nog een afzonderlijke stalling voor negen officierspaarden en twee rijtuigen. Waarschijnlijk zou menig lokaal bestuurder van deze informatie geheel overspannen raken. Zo niet ons stadsbestuur. Burgemeester en wethouders namen onmiddellijk maatregelen om 'Zijne Majesteit op waardige wijze te ontvangen en om de ontvangst zoveel mogelijk luister bij te zetten'. Zij benoemden een feestcommissie bestaande uit de heren J. Frencken, A.J. Hamilton, G. van Houweninge en J. Wessel. Z.M. zou verblijven in hotel De Koppelpaarden aan de Leijsenhoek. De inwoners werden uitgenodigd tot het uitsteken van de vlaggen en het aanbrengen van versieringen.

Raadsvergadering

Op 8 september is er een vergadering van de gemeenteraad. De burgemeester deelt mee wat hij en de wethouders reeds hebben gedaan in het kader van het bezoek. Hij kan het bedrag van de nog te maken kosten niet opgeven en verzoekt derhalve om een onbepaald krediet, hetgeen door de raad wordt toegestaan. Vervolgens ontstaat het plan om de koning een diner aan te bieden op zondag 11 september. Wethouder Rombouts stelt voor dit diner in hotel De Koppel-

Koning Willem III

paarden te doen plaatsvinden. De meerderheid van de raad is echter van mening dat de enige plaats om de koning een diner aan te bieden, het gemeentehuis is (nu Heuvel 13). Dit voorstel wordt aangenomen. Wethouder Rombouts en de raadsleden W. van Oldeneel en G. Romme worden benoemd om voor de regeling van het diner zorg te dragen. Wat er daarna vervolgens precies gebeurt, staat niet op papier en daar was ook geen tijd voor, want het was al kort dag. We kunnen de gebeurtenissen echter bij benadering nog wel construeren

Hotel Koppelpaarden

Leijsenhoek

uit wat we nog wel weten. De koning neemt de invitatie voor het diner welwillend aan, dus de regeling voor het diner werd in

► gang gesteld, ongetwijfeld in nauw overleg met de kamerdienaar Kneiffer, want een diner in het gemeentehuis zonder keuken, vereiste nogal wat logistieke maatregelen. Er werd een aanvang gemaakt met de bouw van een erepoort op de Markt. De poort zelf werd gehuurd voor f 30,-; voor het versieren van deze erepoort werd apart betaald. Ook bij hotel De Koppelpaarden verscheen een ereboog zoals op de foto te zien is. De bewoners van de Leijsenhoek hadden deze ereboog zelf opgericht en zij kregen hiervoor een vergoeding van f 21,85

Beveiliging

De beveiliging voor de koning moest ook geregeld worden. De wachtmeester H. Neyssing van de brigade Geertruidenberg en zijn personeel hadden daar een belangrijk aandeel in, maar ook leden van onze dappere Schutterij uit Oosterhout. De onderofficieren en schutters deden de wachtdiensten bij De Koppelpaarden tijdens het verblijf van Z.M. aldaar. Kennelijk heeft de koning de nacht van 8 op 9 september 1870 in Den Bosch doorgebracht. Dat blijkt uit een telegram van de Commissaris des Konings, Jhr. Bosch van Drakenstein, op 8 september verzonden vanuit 's-Hertogenbosch, met de mededeling dat 'Z.M. op 9 september om 10.00 uur van hieruit per spoor zal vertrekken naar Oosterhout'. Hoe Z.M. het voornemen heeft gerealiseerd om per trein naar onze stad, zonder spoorwegaansluiting, te reizen, is niet duidelijk. Gelet op enkele rijtuigrekeningen is Z.M. waarschijnlijk per spoor naar Breda gereisd en vandaar per koets naar Oosterhout, waar hij door het gemeentebestuur werd ontvangen.

Het verblijf van de koning

We kennen niet precies de agenda van de koning. Er waren iedere dag officiële ontvangsten en diners. Op 12 september bezocht hij het klooster St. Catharinadal. We weten niet of hij daar samen met de nonnen nog de traditionele maaltijd van gele rijst met saffraan heeft genoten. Hij bezocht de grote militaire oefeningen in Gilze en Rijen en hij signeerde de gildebrieff van het Oosterhoutse schuttersgilde, tegenwoordig handboogvereniging St. Sebastiaan. Misschien wipte de koning ook nog even binnen, bij 'Mooie Keetje', wier hotel ook aan de Leijsenhoek stond. Ongetwijfeld is Z.M. de koning op zondag 11 september in een optocht afgehaald van het hotel De Koppelpaarden om in het gemeentehuis aan het diner aan te zitten. De stoet zal naast de notabelen onder andere hebben

bestaan uit de harmonie, de schutterij, en zeventien 'maagdekens', Onderweg heeft hij ook de fraaie erepoort op de Markt kunnen bewonderen. Bij deze optocht sloot zich ook de harmonie van Dongen aan. De harmonie had zich hier vrijwillig voor aangeboden en verzorgde tijdens het diner ook de muziek.

Het Diner

Als we het menu bekijken, zien we dat kosten noch moeite waren bespaard. Aan het diner zaten naast Z.M. 32 personen aan. Het diner kostte f 12,- per couvert en werd geleverd door H. Graulambert, uit de Sint Catharinastraat te Breda, kok, pasteibakker en handel in comestibles. Hij leverde ook nog

ook nog één fles marasquin, één fles cognac, twee halve flessen Curaçao en het glaswerk. De wijn werd geleverd door de wijnhandelaar F. Frencken voor een bedrag van

f 153,50. Verder werd er voor f 7,- aan sigaren verbruikt. Aan de bedienden van Z.M. die bij het diner hadden gediend, werd f

Breda, den 11 September 1870.	
Nota voor H. A. van der Meer van Oosterhout	
— H. GRAULAMBERT.	
1 fles Marasquin	2.50
1 fles Cognac	2.50
2 halve flessen Curaçao	1.00
glaswerk	12.50
Totaal	153.50
Betalend f 153.50	
H. Graulambert	

De rekening voor het diner

40,- betaald. Het diner kostte in totaal ongeveer f 620,-. Koning Willem III had het hier kennelijk naar zijn zin, want hij bleef uiteindelijk geen vier dagen maar 2 dagen langer, tot donderdag 15 september 1870.

De koning is tevreden

Wij kunnen de tevredenheid van Z.M. ook afleiden uit de lijst van genereuze beloningen die vanwege de koning werden verstrekt. Zo mocht de Oosterhoutse harmonie zich koninklijk noemen. Wijnhandelaar Frencken werd 'Hofleverancier'. De heer Van Gendt, zijn vrouw en zijn dochter kregen ieder een gouden horloge. De commandant der marechaussee te Geertruidenberg, zijn twee manschappen te paard en sergeant De Jong van de Oosterhoutse schutterij kregen allemaal f 50,-. De marechaussee te voet, P. Erkelens, kreeg slechts f 40,-. Misschien kreeg Erkelens een lagere beloning, omdat hij geen kosten voor een paard hoefde te maken. Zeker weten wij het niet.

Gouden ringen voor de 'maagdekens'

De zeventien 'maagdekens' uit de optocht ontvingen allen een gouden ring met het

De gouden ring, geschonken aan Anna M.A. Verschure en aan de andere 'maagdekens'

monogram van Zijne Majesteit. Deze ring werd door de burgemeester namens de koning ten gemeentehuize uitgereikt op 2 oktober 1870. De uitreiking werd per brief bevestigd. Hun namen zijn nog bekend. Het waren: *Jacqueline Wilhelmina Maria van der Pol, Elisabeth Jacoba Melania Maria Robert, Josephina Arnolda Maria Robert, Rosette Koperberg, Johanna Louisa Frederica Weijers, Julia Hermina Weijers, Albertina Maria Elisabeth Weijers, Hendrina Fransisca Theresia de Hoogh, Maria Adriana van der Linden, Maria Anna Wilhelmina Verschure, Woutonia Cornelia Catharina Canters, Johanna Maria Hermans, Anna Angelina Oomen, Adriana Aarts, Maria Johanna Loonen, Anna Maria van Etten en Anna Maria Antonia Verschure.*

Niet alle kinderen kwamen uit het 'deftige deel' van de Oosterhoutse bevolking, zoals burgemeester Van Beugen dat placht te omschrijven. Gezien de familienamen kwamen de kinderen uit alle lagen van de bevolking. Ze waren geboren tussen 1859 en 1866. De aanbiedingsbrief en de ring van de laatste op de lijst, Anna Maria Antonia Verschure, zijn bewaard gebleven. Zij was geboren in 1861 in Oosterhout als dochter van de margarinefabrikant Dominikus A. Verschure en A.M. Oomen. Wat is er van haar geworden? Zij trouwde in 1885 in Rotterdam met textielabrikant Johan Th. Prinzen en kreeg al spoedig daarna haar eerste kind. Uiteindelijk kreeg zij vier kinderen. Het echtpaar ves-

tigde zich in Gemert, waar de familie Prinzen een stoomtextielabriek had. (Zie onderstaande foto) Anna Maria Antonia overleed op 18 januari 1930 en ligt begraven op het r.k. kerkhof van de St. Janskerk te Gemert. Ook haar vader en moeder liggen daar begraven. De brief en de gouden ring van koning Willem III worden nog steeds door haar nakomelingen bewaard.

Een pragmatische kolonel

Ongetwijfeld heeft u al lezende bedacht dat kinderen niets hebben aan een ring, want als ze groter worden, past deze niet meer. Daar had kolonel G. Tolsma, adjudant van Z.M., ook aan gedacht. Hij had de ringen laten maken voor 'een gewone vrouwenhand', zodat ze er later ook iets aan zouden hebben.

Geschenk voor de harmonieën

De kosten voor de feestelijkheden ter gelegenheid van het verblijf van koning Willem III werden door de gemeenteraad achteraf vastgesteld op f 1700,-. Ook moest de raad zich op 23 september 1870 uitspreken over de vraag of de harmonie van Dongen

ook een geschenk moest krijgen als dank voor haar medewerking. In de vergadering van B & W waren voorzitter Van Beugen en wethouder Rombouts tegen geweest, omdat de harmonie haar diensten vrijwillig had aangeboden. Maar zij wilden het gevoel van de raad inwinnen. De meerderheid van de raad was van mening dat ook de harmonie van Dongen recht had op een geschenk van f 60,-, zoals eerder de harmonie van Oosterhout. De inmiddels opgeheven feestcommissie werd opnieuw in het leven geroepen om alsnog voor de beide harmonieën een geschenk aan te kopen ter waarde van f 60,-. Een geschenk dat zou strekken tot een herinnering aan het verblijf van Z.M. We weten niet wat dit geschenk uiteinde-

lijk geworden is. De kosten, door de koning en zijn gevolg gemaakt, werden door het hof betaald.

Bronnen:

GAO 2001 inv.nr 1201 Feesten en herdenkingen bezoek KWIII
GAO 2001 inv.nr 11 8 sept-23 sept -8 okt. Notulen Raad en inv.nr 191 ingekomen stukken
Site Handboogschutterij St.Sebastiaan Oosterhout.
Marechausseemuseum Buren, brigade KMar Oosterhout doos 91.
Vriendelijke mededeling Bert Rompa, Heemkundekring De Heerlijkheid Oosterhout.
'De Swaen' familieboek familie Verstraaten, Mill c.a. niet uitgegeven periode 1664-2010. blz 110.

Foto's Willem III en ereboog hotel De Koppelpaarden: Nico Bekers.
Foto A.M.A. Verschure Heemkundekring Gemert.

Advertentie

van DELFT
verhuur
*stoelen *tafels *staantafels
*tapinstallaties enz. enz.
tel. 0162-458217

Advertentie

GroenRIJK
Oosterhout
Het complete
tuincentrum
Weet wat er leeft
GroenRijk Oosterhout
Damweg 7 / Statendamweg • 0162-451852 • www.groenrijkoosterhout.nl

Historisch belangrijke vondst te Oosterhout (deel 3)

Fragmenten uit de geschiedenis van de St. Janskerk in de periode 1200–1600

(Research en uitwerking: Frans van Wanrooij)

Voorafgaand: in deel 1 van de 'Historisch belangrijke vondst' te Oosterhout, heeft u het mooie verhaal over de triptiek - welke in 1948 is gevonden op de zolder van de St. Jan pastorie - kunnen lezen.

Het 2de deel van de 'Historisch belangrijke vondst' vertelde u over de schenkers van de triptiek.

De triptiek is zo rond 1500 geschonken door Adriana Moninx en haar dochter Josyne van Dalem aan de St. Janskerk te Oosterhout. Dit 3de deel van de 'Historisch belangrijke vondst' brengt u bij de geschiedenis van de St. Janskerk.

UIT: Jaarboek De Oranjeboom 2, 1949 ¹

Nadat de geestelijk/ridderlijke Orde der Tempelheren of Tempeliers in 1118 door negen Franse ridders te Jeruzalem was gesticht, verzezen weldra op verschillende plaatsen in de Christelijke landen commanderijen dezer Orde. Zo ziet men, dat HENDRIK II, Heer van Breda, zulks in deze heerlijkheid doet. Volgens v. Goor zou uit de 'stichtingsbrief, deswegens verleend, genoegzaam te zien' zijn, dat Hendrik die commanderij rijkelijk met goederen te Oosterhout, Dongen en Alphen begiftigde. De commanderij vestigt zich onder Alphen, in Ter Oever, (tegenwoordig Ter Over), 1800 m. zuid-oost van de tegenwoordige Alphense dorpskom gelegen alwaar zij, 600 m. dichterbij, op de hofstede Ter Braeke haar zetel kiest. Deze hofstede, waaraan de commanderij haar naam ontleent, wordt tot haar hofstad ingericht.

Breda was in dien tijd de naam der heerlijkheid; de latere stad Breda bestond toen nog slechts in

16. De tekening die Cornelis Pronk in 1729 van de kerk maakte. De sacristie (rechts) heeft een steil dak. De toren heeft aan de zuidzijde bij de traptoren een spaarveld teveel!

embryo, waarschijnlijk als een vissersdorp.

Het oude Alphen daarentegen was sedert praehistorische tijd een belangrijk woongebied, waar de Kelten, de Romeinen en de Franken elkaar hadden opgevolgd. Het vormde een belangrijk strategisch punt, nl. het kruispunt van twee grote Noord~Brabantse verkeersaders, de Oude Maastrichtsche baan, lopende ZO.~NW. en de Romeinse baan. lopende ZW.~NO. De eerste was de Romeinse heirweg, komende uit de omgeving van Neer (tussen Venlo en Roermond) over Nederweert~Someren~Helmond en leidende naar Dordrecht, waarschijnlijk over Geertruidenberg; de tweede was de grote Romeinse heirweg komende van Bavay (tussen Valenciennes en Maubeuge) langs Enghien, tussen Antwerpen en Mechelen door over Hoogstraten en leidende over Heusden en Vianen naar Utrecht.

Het centrum van deze streek vormde de hofstede Ter Braeke. Het 'hof Ter Brake' zou destijds de versterkte hoeve zijn geweest, welke de Frank Engelbert in 709 aan St. Willibrord schonk. Ze was omgeven door twee grachten, waar tussendoor de Romeinse heirweg liep. De eerbiedwaardige ouderdom van deze hofstede blijkt, behalve uit de vele alhier gevonden Romeinse en Germaanse

scherven alsmede, Romeinse munten, bovendien hieruit dat, z.a. Pastoor Binck het zo aardig tekent, alle kaboutersagen van de streek zich om het hof Ter Brake afspelen. Na de dood van Hendrik II werd de commanderij ook door diens opvolgers en verwanten

goed bedacht. Zo verkreeg ze in 1187 een schenking van goederen onder Turnhout, terwijl Beatrix van Strijen haar niet lang daarna (1199) met de tienden van Oosterhout begiftigde. In 1214 verwierf ze wederom goederen, nu onder Rixtel. Aangezien zij ook het begeavingsrecht der parochie te Oosterhout ontving, behoeft het niet te verwonderen, dat deze Tempeliers er de parochiekerk stichtten, welke voor het eerst in 1277 wordt vermeld en waarin het aantal altaren in 1500 reeds tot negen was aangegroeid. Datzelfde recht, later overgaande op de Orde van Sint Jan, leidde ertoe, dat tot aan de 17e eeuw altijd een priester dezer Orde pastoor te Oosterhout was.

De Balije Alvatère alias Chantraine behoorde tot het Groot Prioraat (de 'Taal' of 'Natie') Frankrijk en aangezien de destijds in ons land beneden de Maas en in Zeeland gevestigde commanderijen der Johanniters onder de Taal Duitsland resorteerden, had de in Noord-Brabant gevestigde Commanderij Ter Brake een uitzonderlijke positie. Als men de uitgebreide lijst van bezittingen ziet, welke in 1616 werden verkocht alsmede van de overige, welke voor verkoop niet in aanmerking werden gebracht, ligt de conclusie voor de hand, dat de genoemde Johanniter-commanderij als belangrijkste erfgename van de gelijknamige commanderij der Tempeliers, evenals deze rijkelijk met aardse goederen was gezegend.

Zij bezat hier te lande 4 zetels, te weten de hofstad Ter Brake onder Alphen, een te Breda, een te Oosterhout en volgens G. Dansaert een te Rixtel. Voorts was zij in het bezit van vele goederen en tienden, alsmede van een leenbank te Oosterhout. Te Oosterhout, waar de Orde der Tempeliers, evenals te Alphen, reeds in het eerste gedeelte der 12de eeuw door Hendrik II met goederen werd

De Triptiek (drieluik) is gedateerd tussen 1480 en 1520.

begiftigd en waar in 1277 de door haar gestichte parochiekerk al bestond. zal de Orde van St. Jan ongetwijfeld een belangrijk gemeenschappelijk verblijf voor de ridders, kapelanen en lekebroeders der Orde hebben gehad. Volgens G.C.A. Juten

zouden de Tempeliers er reeds dadelijk bij hun vestiging een klooster hebben gesticht. Van der Aa schrijft. dat zowel het vroege slotje Borstellé als het slot Brakestein destijds een 'huis' der Tempeliers waren terwijl ook hun opvolgers, de ridders van Sint Jan, deze sloten in bezit hadden. Volgens inlichtingen, mij verstrekt door de kapelaan baron van Oldeneel tot Oldenzeel, wiens moeder nog steeds op Brakestein woont, was dit slot voorheen een tijdlang het woonverblijf van den pastoor van de Orde van Sint Jan te Oosterhout. Bovendien heeft blijkens de gegevens, mij welwillend door den archivaris van de Abdij Tongerlo, Dr. H.A.Erens verstrekt, de voormalige Blauwe Kamer (tegenwoordig het beroemde Norbertinessen~klooster St. Catharinadal) gedurende geruime tijd aan de Orde van St. Jan toebehoord. Zoals ZZEerwaarde mij inlichtte, is de toen nog hofstede in het begin der 15e eeuw in het bezit der Orde van St. Jan gekomen, die ze echter weer op 5 Juli 1502 verkocht.

Voor de nadere gegevens omtrent de opvolgende verdere mutaties, alvorens zij in 1645 in het blijvende bezit van het Nonnenklooster St. Catharinadal geraakte, meen ik goed te doen om te verwijzen naar een studie welke Dr. Erens binnenkort zal publiceren. Tot zover deze studie.

Noot:

1) Enige verzamelde gegevens omtrent de Commanderij ter Braeke van de Orde der Ridders van Sint Jan in N.-Brabant door H.CH.G. Baron Van Lawick.

Opmerkingen/dankbetuiging van Frans van Wanrooij:

Voor de welwillende medewerking van de Gemeentearchivaris van Breda, de heer P. Scherft, bij het raadplegen van de stadsrekeningen en vestbrieven betuig ik hier mijn welgemeende dank. Teneinde nodeloze herhalingen te voorkomen teken ik hier aan, dat waar in dit artikel naar een der volgende schrijvers wordt verwezen, de achter hun naam aangegeven studie wordt bedoeld: W.C.J. Binck: Omzwingingen in de Alphensche Praehistorie.

Dr. J.F. Corstens: Bredaniana I 1895-1896.
G. Dansaert: Historie de l'Ordre Souverain & Militaire de Saint-Jean de Jerusalem dit de Rhodes ou de Malte en Belgique.
Van Goor: Beschrijving der Stadt en Lande van Breda. MDCCXLII.
G.C.A. Juten: Kerkelijk Oosterhout. 1909.
Jan Kalf: De Monumenten van Geschiedenis en Kunst in de Provincie Noordbrabant. MDCCXLII.
J.B. Krüger: Kerkelijke Geschiedenis van het Bisdom Breda.
P. Placidus Pennings O.M.: Cap: Het Discours of de Kroniek der Heren van Breda.

De geschiedenis van de Sint Jansbasiliek te Oosterhout

door J.M.H. Broeders

(Uit: Jaarboek De Oranjeboom 31, 1978):

Oosterhout, kerkelijke rechten en een vroegere kerk

Al in een oorkonde uit 1213 over het stadsrecht van Geertruidenberg is sprake van Oosterhout, maar de twee vooralsnog oudste der bekende akten waarin de parochie voorkomt, dateren eerst van 1277. Volgens deze akten verkochten Arnoud van Leuven, heer, en zijn echtgenote, Elisabeth, vrouwe van Breda, woeste grond gelegen in de parochie Oosterhout aan een tweetal Zuid-Brabantse kloosters. Ook in een akte uit 1279 van dezelfde personen uitgaande en ten gunste van het klooster St. Catharinadal bij Wouw opgemaakt komt de parochie voor.

Het patronaatsrecht - dat is het recht om de pastoor ter benoeming voor te dragen bij de bisschop - alsmede het overgrote deel der tienden van Oosterhout waren ten tijde van de oudst bekende oorkonde daarover, daterend uit 1311, in handen van de Tempeliers.

Aan de Oosterhoutse kerk was geen kapittel verbonden, al hebben vroegere geschiedschrijvers dat gemeend of voor mogelijk gehouden. Wel was er in de loop der eeuwen een groot aantal altaren met een nog groter aantal van daaraan verbonden beneficië gesticht. Zo waren er behalve het pastoraat en het kosterschap in het begin der 16e eeuw nog elf beneficië.

In 1394 is sprake van een nieuw koor aan de vroegere kerk. Daarin werd in het begin van de vijftiende eeuw krachtens het uit genoemd jaar daterende testament van een der bastaardzonen van Willem van Duivenvoorde, Willem van Oosterhout, en zijn eerste vrouw, Heilwigis van Wassenaar, het Driekoningentaltaar gesticht. Dit koor lag aan de noordzijde der kerk. Het was dus geen nieuw hoofdkoor. Oude beneficiëlijsten wijzen uit, dat de vroegere kerk ten minste vijf altaren heeft geteld. Een der oudste altaren, mogelijk zelfs het hoogaltaar, was toegewijd aan de H. Geest. De vroegste

vermelding dateert van 1399. In de noordelijke zijbeuk, vlak voor het nieuwe koor, stond het oude Maria-altaar. Het zal om het nieuwe koor vanuit de zijbeuk toegankelijk te maken enigszins opgeschoven zijn naar de buitenmuur. Ook dit altaar werd al in 1399 vermeld. Vermoedelijk waren beide altaren zeer oud. Oprichtingsbrieven zijn er niet van bekend. Hadden de Johannieten dergelijke akten wel gehad, dan zouden deze samen met die van de jongere altaren in het begin der 17de eeuw in de Nassause Domeinarchieven terecht zijn gekomen. Daar berusten ze niet.

Het altaar der Drie Koningen stond, als gezegd, in het nieuwe koor zelf. Verder waren er nog een H. Kruisaltaar, opgericht in 1414 en een nieuw Maria-altaar, opgericht op initiatief van het Onze Lieve-vrouwegilde in 1455. De plaats van deze laatste altaren is niet bekend. Evenals alle andere kerken werd ook de romaanse kerk van Oosterhout gebruikt als begraafplaats. Zo lag er het graf van de ouders van de vermoedelijke grondlegger van het slotje Limburg, Peter de Hertoghe. Krachtens zijn testament uit 1465 werd het gedekt met een zerk van Naamse steen.

Rond 1473 zal met het werk van de nieuwe, de tegenwoordige kerk zijn begonnen. Bij de bouw gingen men zeer practisch te werk. De Heilige Diensten moesten vanzelfsprekend zoveel mogelijk doorgang kunnen vinden. Het gehele hoofdkoor en de zijkoren van de nieuwe kerk werden daarom aan de oostzijde achter het koor van de bestaande romaanse kerk opgebouwd.

Het nieuwe gedeelte van de kerk moet een kolossale indruk hebben gemaakt. Het was opgetrokken in de laat-gotische stijl der Kempen met zijn typische, van de eigenlijke Brabantse gotiek afwijkende kenmerken als ronde, niet al te rijzige zuilen gedekt met koolblad-kapitelen in plaats van pijlerbundels en betrekkelijk laag gehouden bovenmuren. Zij boden zeker niet de ruimte voor een triforium en voor boven de daken der zijkoren en zijbeuken uitkomende vensters, zoals in de grote Brabantse gotiek wel gebruikelijk was. Niet alleen het koor en de zijkoren, waarvan de oude gewelven nu nog intact zijn, maar ook de viering en de beide transepten waren in steen overwelfd. Om-trent 1493 moet dit gedeelte van de kerk gereed zijn geweest. In dat jaar werd verlof verkregen tot de oprichting van een nieuw altaar, dat van St. Anthonius, Rochus en Sebastianus. In 1495 schonk

de heer van Bergen op Zoom een glasraam: een zeker teken, dat de kerk klaar was. In 1499 ten slotte kreeg men toestemming voor de stichting van het beneficie van St. Petrus, Paulus, Mathias en de H. Anna, verbonden aan een altaar dat al wel gebouwd, maar nog niet geconsacreerd was. Het zal vooralsnog een grote vraag blijven, hoe de kerk er rond 1500 precies heeft uitgezien. Waarschijnlijk verkeerde zij toen, gelijk we hierboven al aangaven, in een soort overgangsfase, waarbij het oostelijke, gotische deel hoog in baksteen oprees en het romaanse westelijke deel met de romaanse toren daar, grijzig en oud, wat pover bij afstak. Er moet in die tijd een flink aantal priesters in Oosterhout geresideerd hebben. Men heeft zelfs het zingen van getijden ingevoerd. De door Krüger geboekstaafde overlevering dat in de kerk weleer een koorgestoelte heeft gestaan, zal inderdaad op ware gronden berusten. In het begin van de zestiende eeuw werd weer een aantal altaren gesticht. In 1510 worden voor het eerst genoemd het altaar van de H. Barbara, dat in 1523 kennelijk werd gesierd met een geschilderd altaarstuk, en het altaar van St. Joris en de H. Catharina. In 1520 wordt voor het eerst genoemd het altaar van St. Lambertus en Bernardus en in 1524 het altaar van

de H. Anna, Joachim en St. Josef. Het is onwaarschijnlijk dat ook deze vier laatste altaren alle een plaats hebben kunnen vinden in het in 1493 gereed zijnde deel van de nieuwe kerk. Zij zullen, zoals dat na 1625 ook het geval is geweest, deels in het schip gestaan hebben, dat dan in het begin van de zestiende eeuw verder naar het westen uitgebreid zal zijn ten koste van het schip en de toren der romaanse kerk. Tot zover de St. Jan kerk volgens Jan Broeders.

Om een goede indruk te krijgen van de toch wel wonderbaarlijke historie van deze triptiek heb ik mezelf een aantal vragen gesteld die met het voorgaande grotendeels zijn beantwoord. Een vraag blijft echter boeien: Waarom is toentertijd de triptiek door Adriana en haar dochter geschonken aan de St. Jankerk?

(zie ook voor de geschiedenis van de St Jan elders in dit blad.

Het verhaal van de Triptiek-geschiedenis wordt in het volgende nummer van De Heerlijkheid vervolgd met Epiloog 'De tragiek in een triptiek'.

Stichting Brabants Museum
Oud Oosterhout

**Terug in de tijd
Hoe woonde, leefde
en werkte de mens
rond 1900**

**Miniaturenpark
en Museum**

**Woonkamer
Ambachten
Roomse Hoek**

**Schooltje
Drukkerij
Vitrines**

Mooie tuinkamer
voor uw rustmoment
Parkeren gratis
rolstoelvriendelijk

**www.brabantsmuseumoudoosterhout.nl
info@brabantsmuseumoudoosterhout.nl
Telefoon: 0162-426815
Bredaseweg 129, 4904 SB Oosterhout**

Remigius Adrianus (Remy) van Haanen (1812-1894)

Oosterhoutse
kunstschilder
trok Europa in

Door: Nico Bekers

In ons vorige blad heb ik aandacht besteed aan Adriana Haanen. Nu is haar broer Remigius Haanen aan de beurt. In Oosterhout is er wél een straat naar hem vernoemd. Geboren in Oosterhout, later naar Utrecht

verhuisd en daarna zwervend door Europa en zijn heil gevonden in Oostenrijk in een plaatsje vlakbij Wenen.

Hij is beroemd om zijn vele verschillende landschappen. Remigius Haanen, later veranderde hij zijn naam in Remy van Haanen, werd in 1812 in Oosterhout geboren. Een belangrijk deel van zijn leven bracht hij door in het buitenland. Veel van zijn schilderijen bevinden zich in Oostenrijk, Duitsland en Rusland: landen waar hij in de jaren veertig en vijftig van de 19e eeuw naam maakte als schilder van (winter-) landschappen. In Nederland is slechts een klein aantal – meestal vroege – werken van hem te zien. Remigius kreeg, evenals zijn jongere zus Adriana, les van zijn vader Casparis Haanen (1778-1849) en vervolgens van de dieren schilder Jan van Ravenszwaaij (1789-1869).

Van Oosterhout naar Utrecht

Het gezin Haanen omvatte de kinderen Elisabeth Alida, Remigius, George Gillis en Adriana Haanen.

Ook George Egidius en Catharina Isabella behoorden tot het gezin. Zij stierven allebei op jonge leeftijd. Vader en moeder waren Casparis Haanen en Isabella Sangster. In Oosterhout en in Utrecht, waar het gezin later naartoe verhuisde, schilderde en tekende hij landschappen en stadsgezichten. Door 'een onwederstaanbaren reislust gedreven' (Immerzeel) trok Remigius vanaf 1834 langs de Rijn naar het zuiden en bezocht achtereenvolgens Frankfurt, Stuttgart en München. Vanuit Frankfurt schreef hij op 22 april 1835: *“Reeds sedert den 5 Oct. 1834 bevind ik mij hier in Frankfurt, en ofschoon het mijne wil niet was alhier zoo lang te blijven, ben ik door bestellingen zoo in werkzaamheden gekomen, dat ik mij tans nog tussen de muren van Frankfurts vreye stad bevindt en heb nog geen vaste tijd bepaalt, wanneer ik deze aangename landstreek verlaten zal.”*

Naar Wenen

Ruim twee jaar later vestigde Haanen zich in Wenen, van waaruit hij verschillende reizen ondernam, onder meer naar Rusland (1852-1854). Daar vonden vooral zijn winterlandschappen onder verzamelaars gretig aftrek. Representatief voor Haanens oeuvre is het uit 1850 daterende Winterlandschap met houtsprokkelaars. Het doek toont een besneeuwd bos met eeuwenoude eiken en in de verte een drietal figuren. Te midden van het natuurgeweld – de enorme bomen met uitwaaierende takken en de zware winterse lucht erboven – lijken de figuren nietiger dan ze in werkelijkheid zijn. Met een minutieuze precisie schilderde Haanen de kale bomen en de losliggende takken en stronken op de voorgrond.

Hij gebruikte voor zijn landschappen vaste compo-

sitieschema's die verwijzen naar voorbeelden van oude meesters. Zijn schildertrant is echter karakteristiek voor de negentiende-eeuwse romantische schilderkunst en nauw verwant aan die van B.C. Koekoek (1803-1862), een invloedrijk tijdgenoot die net als Haanen tot erelid van de academie te St. Petersburg werd benoemd.

Naast winterlandschappen, bossen en een enkel keer een ijsgezicht, maakte Remy van Haanen, zoals hij door de Weners werd genoemd, verschillende zomerse landschappen. Ook heeft hij veel getekend, voornamelijk pentekeningen en getst. In 1894 overleed hij in Aussee, een plaatsje nabij Wenen.

Het Rijksmuseum bezit een aantal tekeningen (etsen) van Remy van Haanen. Ook in het Breda's museum hangen enkele schilderijen van Van Haanen.

Geraadpleegde literatuur:

- Nico Bekers: Familie Haanen Werken en Leven. 2012.
- Nico Bekers: Remigius en Gillis Haanen Tekeningen en prenten uit het Rijksmuseum te Amsterdam.
- Noordbrabants Museum: De Muze als Motor. 1996
- Schilderijen uit Het Rijksmuseum en documentatie over schilders en schilderijen aanwezig bij RKD in Den Haag.

Bovenste afbeelding: Rechts in de verte is een kerktoeren te zien die gelijkenis vertoont met de toren van de 'Oude Kerk' van Scheveningen. De boten lijken op bomschuiten en pinken, maar de kleding van de figuren op de voorgrond en de achtergrond lijken meer op Oostenrijkse klederdracht dan die van Scheveningers in de 19e eeuw. Het lijkt wel of de mannen 'lederhosen' dragen. Is Remigius in Scheveningen geweest? Waarschijnlijk heeft hij inspiratie opgedaan van schilderijen van oude Hollandse meesters en dat in Oostenrijk hierin verwerkt.

Het onderste schilderij werd in 1846 geschilderd. Toen verbleef hij in Wenen. Ook hier geïnspireerd door 'oude Hollandse meesters' en schilderijen uit de Haagse School? De paarden in het midden lijken op een tafereel van de 17e eeuwse schilder Philip Wouwerman die altijd een donker en een wit paard schilderde. In de pink op de voorgrond zijn de netten opgehangen om in de mast te drogen. De schuiten lijken op die van schilders uit de Haagse School.

Op de koffie...

Door Ad van Groesen & Martin van Halderen

bij Dine Akkermans-
Dekkers

Noot van de redactie:

Onlangs bereikte ons helaas het bericht van het overlijden van Dine Akkermans-Dekkers op 23 februari jl.

Het is 6 december 2018 als we een afspraak hebben op vijf hoog in De Doelen, en wel speciaal vanwege een andere hoogte, namelijk een bijzonder hoge leeftijd. Dat deze afspraak tijdens Sint-Nicolaas plaatsvindt is - denk ik - toeval, maar ik zie een verband.

Met de hoge leeftijd van 106 jaar is mevrouw Dine Akkermans-Dekkers, bij wie we op de koffie gaan, volgens ons de oudste inwoner van Oosterhout. Tussen Martin en mevrouw Akkermans worden wederzijds groeten overgebracht en uitgewisseld, want ze is een oude bekende van Martin en zijn vrouw Tiny.

Bij de entree komt ze heel vitaal naar de deur en binnengekomen hebben we meteen een fraai uitzicht over het centrum met zijn levendige winkelstraten.

Op onze vraag hoe het gaat, vertelt ze dat ze wel eerder moe is en vergeetachtiger, maar van dat laatste merken we weinig. Ze vertelt dat de verzorging hier goed is. Met de hulp van mantelzorgers Karel Vissers en zijn vrouw Nelly kan ze hier in De Doelen wonen.

Het gesprek komt op mevrouw Laan, die vroeger in de Julianalaan woonde. Zij zou nu 107 jaar zijn, dus nóg ouder, maar we kunnen niet achterhalen of die nog leeft. We denken nu dus bij de oudste Inwoner van onze gemeente te zijn en Dine (haar voornaam is eigenlijk Albertina) vertelt dat ze geen geboren Oosterhoutse is; haar wieg stond in Ra-

venstein. Ze woont al 47 jaar in Oosterhout, waarvan al meer dan 30 jaar in De Doelen. Daarvoor woonde zij met haar echtgenoot 17 jaar in de Weeldenberg in Oosterhout. Haar man was drie jaar jonger maar is op 82-jarige leeftijd overleden. Ze hebben ook in Gouda

gewoond en daar een zaak gehad in manufacturen. Naderhand kwamen daar beddengoed en dekens bij. De zaak is later overgenomen, maar bestaat nu niet meer. Vroeger werden de stoffen met de 'el' gemeten en Dine heeft

hierover ook een uitdrukking: 'Alles met mate, en de kleermaker sloeg zijn vrouw met de ellenstok'. Ze is blij dat ze hier in Oosterhout woont, tussen de bedrijvigheid en met een mooi uitzicht op het Oosterhoutse centrum met de winkels en het publiek. Behalve wat problemen die bij de hoge leeftijd horen, zoals slecht zien, wat eerder moe zijn en de vergeetachtigheid, is haar conditie uitstekend. Zo zouden wij ook wel heel oud willen worden. Ze komt maar weinig in de zaal van De Doelen - dat is tegenwoordig voor haar te vermoeiend - maar ze gaat wel regelmatig wandelen in het gebouw. Het gesprek komt op Tiny, de vrouw van Martin, die door haar vrijwilligerswerk in Oosterhout meer Oosterhouters kent dan haar man, die altijd ver weg zat voor zijn werk.

Ravenstein

Dine komt uit een gezin met acht kinderen. Ze zegt een goede jeugd te hebben gehad in Ravenstein. Ze haalt herinneringen op over die tijd. Maar het liedje dat ze nog kent over die politiemans die dron-

ken uit het café kwam, wil ze toch niet zingen. Zelf heeft ze vijf kinderen. Haar zoon Han is priester, vroeger in Roosendaal, maar enige tijd geleden overgeplaatst naar Oosterhout. Het ziet er tegenwoordig wel heel anders uit met gezinnen: minder kinderen, man en vrouw die allebei werken en dergelijke. Dine gaat nog maar weinig naar het centrum om te winkelen, de mantelzorgers zorgen voor levensmiddelen, zodat haar koelkast regelmatig bijgevuld wordt.

Dine's boom

Toen Dine 100 jaar werd, is er een boom geplant door de gemeente. Later was de boom ineens verdwenen; hij bleek aangetast te zijn. Nu staat er een nieuwe boom in het park vlakbij, met een plaatje met haar naam erop. Sterke genen om deze hoge leeftijd te bereiken is een factor, maar vooral geluk is belangrijk. Dine blijft goed op de hoogte door de berichten op de radio, ze houdt alles bij. Ze wil zo veel mogelijk bezig zijn. Doordat zij slechter ziet is lezen lastiger. Daardoor duren de dagen weleens wat lang.

Betalen voor de koffie

“In de zaal van De Doelen moet je tegenwoordig één euro betalen voor de koffie, nu nemen bewoners soms zelf koffie mee naar de zaal. Het

eten is ook duurder geworden”, zegt ze. Ze toont een kaart van haar 106e verjaardag op 17 september, waarvan Martin direct gebruik maakt om die te fotograferen voor dit artikel. Het gesprek komt op de oorlogstijd. Tijdens de oorlog kwamen er kinderen naar Ravenstein om onder te duiken; met Tineke uit Den Haag heeft Dine nog steeds contact. Elkaar bezoeken gaat niet meer, Tineke is intussen ook al 82. Slecht hebben ze het niet gehad in de oorlog. Vader had een zaak en er vond ruilhandel plaats, onder andere met sokken. Aan het eind van de oorlog kregen ze Engelse militairen ingekwartierd. Karel en Nelly hebben goed gezorgd: na de koffie die voortreffelijk was, komt er een wijntje op tafel. Per slot is het ook nog Sinterklaas. Zoon Han belde net nog voor wij aanbelden. Hij is intussen al wel gewend in Oosterhout, maar is op dit moment in retraite. Afgelopen jaar verzorgde hij de afsluitende dienst op het ziekentriduüm in Dongen. Omdat Dine die mis graag wilde meemaken, hebben Martin en Tiny haar opgehaald en weer thuisgebracht. Als het zo gezellig is, vliegt de tijd. We moeten ons haasten naar het parkeerterrein, want de parkeertijd is al overschreden en het risico van een bekeuring is aanwezig.

Advertentie

broeders
Natuurlijk gezond.

- Natuurvoeding inclusief biologisch verswaren
- Dieetvoeding voor o.a. gluten-, suiker- en/of melk vrij dieet
- Natuurlijke lichaamsverzorging en cosmetica
- Homeopathie, vitamines en voedingssupplementen

Fysieke en online winkel!

Keiweg 7 Oosterhout • t: 0162-453223 • w: broedersgezondheidswinkel.nl

OP ZOEK NAAR EEN INTERESSANTE HOBBY?

De werkgroep Organisatie is op zoek naar leden en uiteraard naar historisch materiaal. De werkgroep komt elke dinsdagmorgen van 9.00–12.00 uur bijeen in ons Trefpunt. Kom kennismaken. Interesse?

Graag even een telefoontje naar **Johan Benneker, tel. 0162 – 456235.**

ROBBE

Financiële Raadgevers

Verzekeringen • Hypotheken • Belastingadvies

**Nu en in de
toekomst je financiën
goed geregeld?**

*Robbe helpt
je verder*